

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA KIBRIS'IN HİNDİSTAN YOLU İÇİN ÖNEMİ VE İNGİLİZ DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ

Cem UNCU*

Öz

XIX. yüzyılda İngiltere'nin küresel güç konumunu pekiştirmesinde Hindistan'ın stratejik önemi belirleyici bir unsur olmuştur. İngiltere, Hindistan'a giden yolları güvence altına almak amacıyla Akdeniz, Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı gibi kritik bölgelerde kontrol sağlamaya çalışmıştır. Bu çerçevede Mısır, Kıbrıs ve Orta Doğu, İngiliz dış politikasının merkezinde yer almış, İngiltere bu bölgelerde ekonomik, askerî ve siyasi nüfuzunu artırarak Hindistan'ın güvenliğini sağlamayı hedeflemiştir. Bu bağlamda Kıbrıs'ın, İngiltere için stratejik açıdan değerli bir üs olarak ortaya çıktığı görülmektedir. 1878'de Kıbrıs Antlaşması ile İngiltere, Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'ne destek verme bahanesiyle Kıbrıs'ın kontrolünü "geçici" olarak ele geçirmiştir. Bu anlaşma İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki varlığını güçlendirirken, Hindistan ile Mısır'a giden ticaret yollarının güvence altına alınması amacını gerçekleştirmekteydi. Dolayısıyla İngiltere'nin Kıbrıs'a olan ilgisi, Hindistan ve Mısır'ın stratejik önemine odaklanan daha geniş bir jeopolitik stratejinin parçası olarak anlaşılmalıdır. İngiltere, Osmanlı Devleti'ni Rus yayılcılığına karşı desteklerken, Osmanlıların zayıflamasıyla birlikte daha müdahaleci bir politika izlemiş ve Kıbrıs ile Mısır'ı doğrudan kontrol altına almıştır. İngiltere'nin Hindistan merkezli stratejik hamleleri, XIX. yüzyıl boyunca küresel dengelerde belirleyici bir etken olmuştur. İngiliz diplomatik belgeleri, Almanya ve Osmanlı arşiv belgeleri ışığında hazırlanan bu çalışma, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Hindistan ve Mısır politikaları çerçevesinde Kıbrıs'ın İngilizler için önemini konu almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Hindistan, İngiltere, Kıbrıs, Mısır, Osmanlı Devleti.*

Abstract

The Importance of Cyprus for the Indian Route in the Second Half of the 19th Century and Its Effect on British Foreign Policy

---

* Dr. Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya.

E-posta: cemuncu.ege@gmail.com ORCID: 0000-0002-1181-3037

(Makale Gönderim Tarihi: 09.04.2025 - Makale Kabul Tarihi: 17.07.2025)

In the 19th century, India played a decisive role in consolidating Britain's global power. To secure the routes leading to India, Britain sought control over key strategic regions such as the Mediterranean, the Red Sea, and the Suez Canal. Within this framework, Egypt, Cyprus, and the Middle East became central to British foreign policy, as Britain aimed to strengthen its economic, military, and political influence in these areas to ensure the security of India. In this context, Cyprus emerged as a strategically valuable base for Britain. With the Cyprus Convention of 1878, Britain took control of the island under the pretext of supporting the Ottoman Empire, albeit on a "temporary" basis. This agreement not only reinforced Britain's presence in the Eastern Mediterranean but also served to secure trade routes to India and Egypt. Thus, Britain's interest in Cyprus should be understood as part of a broader geopolitical strategy centered on the strategic importance of India and Egypt. While Britain initially supported the Ottoman Empire against Russian expansion, its policies became more interventionist as the Ottoman Empire weakened, ultimately leading to direct British control over Cyprus and Egypt. Britain's India-centered strategic maneuvers played a crucial role in shaping global power dynamics throughout the 19th century. This study, drawing upon British diplomatic documents and Ottoman archival documents as well as German ones, examines the significance of Cyprus for the British within the context of their policies toward India and Egypt in the second half of the 19th century.

Keywords: *India, Britain, Cyprus, Egypt, Ottoman Empire.*

Giriş

XVIII. yüzyıldan itibaren İngiltere'nin dünya siyasetindeki ve ekonomisindeki yükselişi dikkat çekicidir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında gücünün doruğuna ulaşan bu devlet, Kraliçe Victoria (1837-1901) Çağı'nın İmparatorluğu'dur. İngiliz İmparatorluğu XIX. yüzyılla birlikte denizde, ticarete, sanayide, bankacılıkta dünyanın en büyük gücüdür. İngilizler, bu güçlerini kullanarak ve katı önlemlerle, başka hiçbir ülkenin rekabet edemeyeceği bir endüstri ve ticaret sistemi teşekkül etmiştir. İngiltere, bu doğrultuda serbest ticaret doktrinini ilan ederek, ihtiyaç duyduğu ham maddeleri serbestçe ithal edebilme, buna karşılık kendi sanayi ürünlerini de yabancı pazarlara rahatlıkla ihraç edebilme olanağı elde etmiştir. Burada öncelikli olan elbette dünyanın değil İngilizlerin refahı ve çıkarıydı.¹

İngiltere'nin XIX. yüzyıldaki gücünün arkasında, dünya üzerinde ördüğü ulaşım ve iletişim ağı vardır. Ticaret durakları ve limanlar bu ağın temelini oluşturmaktadır. Bunlar sadece büyük duraklar ve önemli limanlarla sınırlı değildir. İngilizler, stratejik açıdan uygun ve doğal koşullar bakımından elverişli her koyda mutlaka bir şekilde mevcudiyet göstermiştir.² İşte, Akdeniz'in

---

¹ *Die große Politik der europäischen Kabinette 1871-1914*, Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes, Band 25 (2): Die Englisch-Russische Entente und der Osten. (hrsg.) J. Lepsius, A. M. Bartholdy, F. Thimme, (Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1927), Kapitel CXCI, Nr. 8911; Ferguson 2017, s. 41, 56, 216, 238.

² Tanilli 2019, s. 188, 189.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Hindistan Yolu İçin Önemi ve İngiliz Dış Politikasına Etkisi

doğusunda stratejik bir konumda bulunan ve tarih boyunca hem jeopolitik hem de ekonomik açıdan büyük öneme sahip olan Kıbrıs da bu yerlerden biridir. Bu ada, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının kesişim noktasında, Akdeniz'de yer almaktadır. Bu özellik, antik çağlardan modern zamana kadar, adayı deniz ticareti ve askerî strateji açısından önemli hale getirmiştir.³ Nitekim Roma İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti gibi kıtalar üzerinde hüküm sürmüş büyük devletler, bu nedenle Akdeniz'de hâkimiyet tesis etmeye çalışmışlardır. Haçlı Seferleri döneminde Avrupalılar, Kudüs'e ilerlerken Akdeniz'i kendi kültürel ve siyasal etki alanlarının doğal bir parçası olarak görmeye başlamışlardır. Kıbrıs, İngilizlerin tahayyül ettikleri imparatorluk coğrafyasında stratejik açıdan özel bir yere sahip olmuştur. Ada, Levant ticareti ve Doğu Akdeniz'de İngiliz nüfuzunu genişletmek için ideal bir askerî üs ve ileri karakol olarak görülmüştür.⁴

Coğrafya ve haritacılık alanlarında uzman olan, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nde (İDHŞ)⁵ görevli İngiliz subayı John Macdonald Kinneir (1782-1830), 1818 yılında şu satırları kaleme almıştır: “*Kıbrıs'ın ele geçirilmesi, İngiltere'ye Akdeniz'de üstün bir nüfuz sağlayacak ve Levant'ın gelecekteki kaderini onun emrine verecektir. Mısır ve Suriye kısa sürede İngiltere'nin vasalı haline gelecek ve İngiltere, Küçük Asya üzerinde ezici bir konuma sahip olacak, böylece Osmanlı İmparatorluğu her zaman kontrol altında tutulabilecek ve Rusya'nın bu bölgedeki yayılmacılığı engellenemeyecek olsa da geciktirilebilecekti. Bu, İngiltere'nin ticaretini çok önemli ölçüde artıracaktı;...Savunması kolaydı ve liberal bir yönetim altında çok kısa sürede kendi masraflarını fazlasıyla karşılayacak ve çok düşük bir maliyetle donanmamıza bol miktarda ikmal sağlayacaktı.*”⁶ Kırım, Hindistan ve Çin'de görev yapmış, 1864 yılında İran üzerinden geçen telgraf hattının inşasını yönetmiş olan Sir Frederick J. Goldsmid⁷, Kıbrıs Sözleşmesi kamuoyuna duyurulmadan takribi bir ay önce “İngiliz Hindistanı'yla İletişim” konusuyla ilgili bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, Rusya ve İngiltere'nin Doğu'ya yönelik demiryolu projelerinin tarihsel gelişimini ele aldıktan sonra, İngiltere'nin Kıbrıs'ta hem (askerî) personel hem de (ticari ve askerî)

³ Koday 1998, s. 427.

⁴ Varnava 2015, s. 45.

⁵ British East India Company.

⁶ Kinneir 1818, s. 185, 186; Lee 1934, s. 80.

⁷ Doğu ve iletişim hatları uzmanı olan İngiliz askerî mühendis. Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayan ilk hızlı iletişim sistemi olan Hint-Avrupa telgraf hattının önemli mimarlarından biri olan General Goldsmid'e bu hizmetlerinden dolayı Sir ünvanı verilmiştir. Bkz. <https://www.britannica.com/biography/Frederick-John-Goldsmid>.

malzemeler için bir ikmal ve lojistik üssü kurarak Hindistan ile kara iletişim hatlarının oluşturulması gerektiğini önermiştir. Goldsmid'e göre, bu adım ardından Akdeniz'deki bir noktadan Basra Körfezi'ndeki Kuveyt'e, oradan da Hindistan'daki Karaçi limanına kadar uzanacak bir demiryolu hattının inşasına derhâl başlanmalıdır. Böyle bir demiryolu hattı, İngiltere'nin Hindistan ile daha hızlı ve güvenli bir iletişim-ulaşım hattına sahip olmasını sağlayacaktır.⁸ Albay Home da tüm siyasi, coğrafi, askerî ve ticari yönleri analiz ettikten sonra, Doğu Akdeniz'de stratejik bir karakol/ada konusunda Kıbrıs'ın en uygun yer olduğunu öne sürmüştür.⁹ Böylece İngiltere, yaklaşık 60 yıl önce Kinneir tarafından formüle edilmiş vizyonu uygulamaya koymuştur.

Kıbrıs, Süveyş Kanalı'na yakınlığı nedeniyle de, Orta Doğu petrolünün ve ticari yollarının denetimi açısından kritik bir öneme sahiptir. Günümüzde Kıbrıs'ın önemi, çevresindeki doğal gaz ve enerji kaynakları nedeniyle daha da artmıştır. Hülasa, Kıbrıs'ın Akdeniz için önemi tarih boyunca askerî, ticarî ve enerji açısından stratejik bir merkez olmasından kaynaklanmaktadır. Tarihsel arka planın yanı sıra güncel gelişmeler, adanın bu önemini koruduğunu göstermektedir.

Doğu Akdeniz, Mısır ve Kıbrıs'taki 1878-1882 yıllarındaki gelişmelere İngiltere'nin dış politikası perspektifinden bakan, bölgenin Hindistan ve Hindistan yolu açısından önemine odaklanan bu çalışmada ana kaynak olarak İngiliz diplomatik belgeleri (*British documents on foreign affairs (BDOFA): reports and papers from the Foreign Office confidential Print*) ve kısmen de Alman arşiv belgeleri (*Die große Politik der europäischen Kabinette*) kullanılmıştır. *Foreign Office Confidential Print* olarak adlandırılan belgeler, genel olarak 1850'lerden itibaren, İngiliz hükümeti içinde belirli ve kısıtlı kişiler için basılan diplomatik gönderileri ve diğer dokümanları içermektedir. Bu belgeler, hükümetin diğer önemli birimlerine dağıtılırdı fakat adında bulunan "Confidential/Gizli" ibaresinden de anlaşılacağı üzere, hassas bilgiler içerdiği için halka açık değildi. Kısaca "Confidential Print/Gizli Baskı" şeklinde anılan belgelerin bazı bölümleri tarihçilerin erişimine açıldıkça, bu muazzam miktardaki üst düzey belgenin on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl çalışmaları için

---

⁸ Lee 1934, s. 128.

⁹ Albay Home, İngiliz hükümetinin Ekim 1876'da İstanbul ve Boğazlar'ın tahkimatlarını incelemek üzere Türkiye'ye gönderdiği subaylardan biriydi. Lord Salisbury tarafından Doğu Akdeniz'de stratejik bir karakol konusunda kendisine danışıldı. Home, nihai olarak Kıbrıs'ın edinilmesini tavsiye etti. Dayanakları ise şunlardı: "Askerî açıdan oldukça uygundur. Katır, öküz ve askerî açıdan işe yarayacak diğer malzemeler vardır. Kıbrıs'ı elinde tutan güç aslında potansiyel olarak İskenderun'u da elinde tutar. Ada ticarî açıdan, İngiliz üreticileri ile Suriye ve Anadolu ticareti için bir depo haline gelmek için gayet uygundur. Bkz. Lee 1931, s. 235, 241.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Hindistan Yolu İçin Önemi ve İngiliz Dış Politikasına Etkisi

en önemli birincil kaynaklardan birini oluşturduğu kısa sürede anlaşılmıştır. Mezkûr belgeler, Kenneth Bourne ve D. Cameron Watt'ın genel editörlüğünde, *British documents on foreign affairs (BDOFA): reports and papers from the Foreign Office confidential Print* adıyla eşsiz ve değerli bir kaynak olarak 1983 tarihinde yayınlanmıştır. İngiliz Dışişleri Bakanlığının dünyanın dört bir yanındaki binlerce diplomatik personelinin önerdikleri stratejileri, Londra'da belirlenen dış politikanın ve sömürge siyasetlerinin uygulanmasının sonuçları hakkındaki raporları, İngiltere dışındaki elçiliklerde görev yapan İngiliz diplomatların yazışmalarını, raporlarını ihtiva eden *BDOFA*, çalışmamızın ana kaynağını teşkil etmektedir. Zira hem İngiltere'nin dış ilişkilerini ve dış politikasını hem de XIX. yüzyıl boyunca büyük devletler arasındaki uluslararası ilişkileri incelemek için güvenilir ve değerli bir kaynaktır. Bunun yanı sıra *Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes (Federal Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Dosyalar Koleksiyonu)*, Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy, Friedrich Thimme tarafından düzenlenen, *Die große Politik der europäischen Kabinette 1871-1914 (Avrupa Hükümetlerinin Büyük Siyaseti 1871-1914)* adıyla yayınlanan, Alman İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren Birinci Dünya Savaşı'na kadar mühim belgeleri içeren eserden de belgeler kullanılmıştır. Alman belgelerini ihtiva eden eser kısaca "Große Politik" ya da "GP" olarak bilinmektedir. Kıbrıs'ın İngiltere'ye verilmesi, Süveyş Kanalı'nın İngiltere tarafından satın alınması ve Mısır'daki gelişmeler gibi Osmanlı'yı yakından ilgilendiren konularda, kısaca *Osmanlı Arşivi (BOA)* olarak bilinen *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi* belgelerinden istifade edilmiştir. Ayrıca Kıbrıs'taki gelişmelere dair İngiliz kamuoyunun tepki ve yorumlarının da tespit edilmesi amacıyla 1878-1882 yılları arasındaki bazı İngiliz gazeteleri kullanılmış, dikkat çekici manşet, haber ve yazılar çalışmada görsel olarak sunulmuştur.

1. İngiltere'nin Dünya Politikasına Yön Veren Temel Unsur: Hindistan

Ümit Burnu'nun aşılmasıyla Hindistan'a varan deniz yolunun keşfi ve XIX. yüzyılın başlarında buhar gücünün gemilerde kullanılmaya başlanması, Hindistan'ın stratejik ve ekonomik önemini arttıran unsurlardır. Zira artık bu zengin bölgeye ulaşmak için, öncelikle Türkistan ve Orta Doğu güzergâhları olmak üzere, zorlu ve tehlikelerle dolu kara yollarına olan ihtiyaç azalmıştır. Bu gelişmeler neticesinde, Türkistan ve diğer kara yollarının, önemi bir nebze azalırken¹⁰ Hindistan'ın ise, İngiltere için hayatî derecede mühim ve İngiliz

---

¹⁰ Mackinder 2013, s. 69.

donanmasının ulaşabildiği bir coğrafya olarak önemi artmıştır. Öyle ki Hindistan, bu önemine atfen Benjamin Disraeli (Earl of Beaconsfield) tarafından *İngiliz Kraliyet Tacının Elması*¹¹ olarak nitelendirilmiştir.¹² Nitekim Hindistan'ın ve ona giden yolların güvenliği meselesi, XIX. yüzyılda İngiltere'nin Asya, Afrika, Osmanlı toprakları, Kafkasya, İran ve Türkistan'daki dış politikasını belirleyen başlıca unsur hâline gelmiştir. Bu bağlamda, Arminius Vámbéry¹³ de özellikle Rusya'dan kaynaklanan tehditlerin belirginleştiği dönemlerde Hindistan'ı, İngiltere'nin jeopolitik açıdan en kırılgan noktası, yani *Aşıl Topuğu*¹⁴ olarak değerlendirmiştir. İngilizler, İmparatorluğun *Aşıl Topuğu* olarak nitelendirilen, Hindistan'ı ticari ve kültürel açıdan hâkimiyetleri altına almıştır. Bu sömürgeci faaliyetler, doğrudan İngiltere hükümeti ve Kraliyet tarafından yönlendirilmekle birlikte, esasen ticari bir yapı olan İDHŞ aracılığıyla yürütülmüştür. 1600 yılında Kraliçe I. Elizabeth (1558-1603) tarafından kurulan söz konusu şirket, İngiliz sömürge sisteminin önemli bir kısmını teşkil etmekteydi.¹⁵ Şirketin amacı, Hindistan ve Güneydoğu Asya ile ticaret yapmaktır. İlk başlarda, Hindistan'da bazı kıyı şehirlerinde ticaret noktaları ve karakollar kurarak ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır. XVIII. yüzyılda Hindistan'da merkezî otorite olan Babürlerin zayıflamasıyla, yerel güçler arasında rekabet başlamıştır. İngilizler, bu yerel güçler arasındaki çatışmalardan faydalanarak bir yandan ticaretlerini genişletirken bir yandan da siyasi nüfuzlarını artırmıştır. Babür İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla birlikte, İngilizler siyasi boşluğu doldurmaya başlamıştır. 1803'te Delhi ele geçirilince Babür İmparatorları sembolik olarak tahtta kalmaya devam etse de gerçek güç artık İngilizlerin elindeydi. 1857'de Hindistan'daki İngiliz egemenliğine karşı bağımsızlık hareketi niteliğindeki Sipahi (Sepoy) Ayaklanması Kalküta'da başlayıp, yayılmıştır. Sipahiler, Delhi'yi ele geçirmiş ve isyan hareketi milli bir direnişe dönüşüp, Hindistan'ı İngilizlerden kurtarma amacını edinmiştir. Takviye kuvvetlerle durumu yavaş yavaş kontrol altına alan İngilizler, Delhi Kalesi'ni ele geçirerek, şehirde hâkimiyeti tekrar sağlamıştır. Tam bağımsızlık amacıyla başlayan ayaklanma, tersi bir sonuçla bitmiştir. Çünkü ayaklanmayı bastıran İngilizler, Hindistan'daki hakimiyetlerini daha da sağlamlaştırmışlardır. Öyle ki Hindistan, 1858'e kadar İDHŞ'nin sömürgesiyken, İngilizler artık bu duruma son vermiştir. Hindistan artık İngiliz İmparatorluğu'na bağlanarak,

¹¹ Veya *İngiltere Tacındaki Mücevher* (Jewel in the Crown of England).

¹² Cain & Hopkins 2016, s. 300.

¹³ D. 1832-Ö. 1913. Macar asıllı Yahudi kökenli seyyah ve bilgin.

¹⁴ Bir kişinin veya sistemin tümünden başarısızlığına neden olabilecek zayıf noktası.

¹⁵ Özel 2021, s. 11.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Hindistan Yolu İçin Önemi ve İngiliz Dış Politikasına Etkisi

doğrudan Londra'dan (atanan valiler¹⁶ eliyle) yönetilecektir. Böylece ekonomik açıdan İngilizlerin sömürgesi olan Hindistan artık siyasi açıdan da bağımsızlığını tamamen kaybetmiştir. Ayrıca, bilhassa 1837'den beri yalnızca temsili olarak duran, Babür Hanedanı 1858 itibarıyla sona ermişti.¹⁷

İngiltere'nin Hindistan'da sağlam bir yer edinmesinden bu yana Asya, Avrupa'daki siyasi gelişmelerden daha fazla etkilenmeye başlamıştır. Diğer güçlerin zengin Hindistan'a yönelik ilgisi¹⁸ ve İngiltere'nin bu hazineyi koruma kaygısı, dünya siyasetini belirleyen ana faktörlerden biri olmuştur. İngiltere'nin attığı hemen her siyasi adım, Hindistan'a sahip olmayı veya Hindistan'a giden yolu güvence altına almaya yönelik bir tedbir olarak açıklanabilir. Hindistan'ın İngiltere için ne kadar önemli olduğunu, Lord Curzon'un birkaç cümlesi en iyi şekilde göstermektedir: *“Afganistan'ın bağımsızlığı, özgür bir İran'ın devamı, Bağdat'taki Türk yönetiminin korunması, hepsi Kalküta'ya bağlıdır.”*, *“Hindistan'ın geniş kapsamlı etkisi, komşu anakara ülkelerinin topraklarının ötesine uzanır ve aynı şekilde Boğaz'daki olayların şeklini ve Mısır'ın kaderini belirler.”* ya da *“Hindistan gün geçtikçe Britanya İmparatorluğu'nun stratejik sınırı haline geliyor.”*¹⁹

Bu anlamda Hindistan'ın XIX. yüzyıl dünya siyasetinde oynadığı rol çok büyüktür. XIX. yüzyıl dünya siyasetindeki neredeyse tüm olayların Hindistan ile açıklanabileceği iddiası her ne kadar makul olmasa da durum buna pek yakındır. Zira Cape Town'dan Karadeniz'e, Kıbrıs'tan Moğolistan'a kadar Hindistan'ı ve Hindistan Yolu'nu ilgilendirmeyen neredeyse hiçbir olay yoktur. Lord Curzon'un söylediği sözler siyasete sirayet etmiş ve Hindistan'ı çevreleyen tüm ülkeler yavaş yavaş İngiliz etki alanı haline gelmiştir. Bu politika doğrultusunda, batıda İran (Belucistan), kuzeybatıda Afganistan,

¹⁶ Türkçe literatürde “vali” olarak geçen “Viceroy” teriminin tam karşılığı “Kral(ıç) Naibi”dir.

¹⁷ Özcan 1995, s.269, 270; Konukçu 1991, s.403; Günarlan 2019, s.107-109; Kalkan 2024, s.265.

¹⁸ XIX. yüzyılın başlarında Hindistan, yalnızca İngiltere için değil, Fransa ve Rusya gibi diğer büyük Avrupa güçleri için de cazip bir hedef hâline gelmişti. Fransızlar, özellikle Napolyon Bonapart döneminde, İngiliz egemenliğine meydan okumak amacıyla Hindistan'a dolaylı yollarla ulaşma planları geliştirdiler; Mısır Seferi (1798-1801) bu stratejinin önemli bir parçasıydı. Bonapart, Hindistan'daki Müslüman hanedanlarla ittifak kurarak İngiliz varlığını zayıflatmayı amaçlıyordu. Öte yandan Rusya da Asya'daki emperyalist politikaları çerçevesinde Hindistan'a ulaşmayı uzun vadeli bir hedef olarak benimsedi. Çar I. Aleksandr döneminden itibaren Ruslar, Türkistan üzerinden güneye sarkma girişimlerini yoğunlaştırdılar; bu da zamanla “Büyük Oyun” olarak bilinen İngiliz-Rus rekabetinin temelini oluşturdu. Hülasa, Fransa'nın hem kara hem de deniz yoluyla Rusya'nın Türkistan üzerinden kara yoluyla Hindistan'a yönelik girişimleri, İngiltere'nin bu bölgedeki savunma stratejilerini şekillendiren temel etkenlerden biri oldu. Konu hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Uncu 2025.

¹⁹ Tichy 1940, s. 7.

kuzeyde Tibet ve doğuda Burma'nın devasa kalelerden oluşan bir savunma kuşağı gibi, Hindistan'ı korumaları gerekiyordu. İngiltere'nin bu kadar değer attığı Hindistan'ın ve dahi Hindistan'a giden yolların tehdit edilmesi, kaybedilmesi göze alınamazdı. Bu anlamda İngiltere'ye esas sorun çıkaran husus şey Çarlık Rusyası'nın güneye (Karadeniz'e, Türkistan ve Afganistan'a, Kafkasya ve İran'a, nihayetinde Hindistan'a) doğru emperyalist ilerleyişiydi. Bu iki güç, Balkanlar'dan Boğazlara, İran'a, Afganistan'a ve nihayet Tibet ve Çin'e kadar geniş bir cephede nüfuz mücadelesi vermekteydi. İngiliz Hindistanı'na yönelik bir saldırı olursa bunun Kafkasya, Fırat, Levant (Doğu Akdeniz) ya da Nil'den gelmesi muhtemeldi.²⁰ İngilizlerin, bunların her birine ayrı ayrı önlemler aldıkları görülmektedir. Kafkasya'da Çerkeslere yardım etme girişimi²¹, Fırat'ta işletmeler ve İngiliz gemileri²², Nil için Afrika, Mısır ve Sudan'a müdahale ve Hindistan'a giriş niteliğindeki İran'a ve Afganistan'a harcanan yoğun mesai bu önlemlerin bazılarıdır.

2. Hindistan-Mısır Güzergâhı ve Süveyş'e İngiliz İlgisi

1850'li yılların başında Osmanlı ve Mısır devlet adamları, İngilizlerin dünya politikasındaki yumuşak karnını biliyordu. Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa (I. Abbas, 1848-1854)²³, İngilizlerin gözüne hoş gözükme ve onların desteğini alabilmek adına Mısır'dan Süveyş'e kadar demir yolu döşetmiştir.²⁴ Aslında yalnızca bir eyalet valisi konumunda olan Abbas Hilmi Paşa'nın, Babîlî'nin izni olmadan demiryolu inşasını başlatması ya da İngilizlere imtiyaz tanınması yetki sınırlarını aşan bir durumdu. Bu durum Osmanlı Devleti, Mısır Hidivliği ve İngiltere arasında gerilim yaşanmasına sebep olmuştur.²⁵ Bu demir yolu İngilizlerin Hindistan'a geliş gidişini kolaylaştıracak ve maliyetleri azaltacaktı.²⁶ Avrupa-Hindistan arasındaki ulaşımı ve iletişimi hızlandıracak en önemli proje ise, Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağlayacak bir kanaldı.²⁷

Mısır'daki İngiliz Temsilcisi, 1854 yılında, Süveyş Kıstağından bir kanal açmak üzere şirket kurulması için öneri sunmuştur. Mısır Valisi Said Paşa, büyük güçlerden herhangi birinin muhalefetiyle karşılaşılması koşuluyla öneriyi kabul etmiştir. Mezkûr projenin Mısır'a ve Fransa'nın ticarî çıkarlarına

²⁰ Evans 1829, s. 42.

²¹ Aydın 2011, s. 79-100.

²² Tafsilatlı bilgi için bkz. Akbulut 2016.

²³ Şahin 1988, s. 25.

²⁴ BOA. HR.SFR. 12/19.

²⁵ BOA. A.AMD. 31/37; BOA. HR.SFR. 11/18, 11/26, 12/2; Özkaya Özer 2011, s. 2386.

²⁶ Cevdet Paşa 1991, s. 59.

²⁷ Özkaya Özer 2011, s. 2386; Issawi 1966, s. 406-415.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Hindistan Yolu İçin Önemi ve İngiliz Dış Politikasına Etkisi

önemli katkılar sağlayacağına hem fikir olan Fransız Hükümeti, projenin hayata geçirilmesinin memnuniyetle kabul göreceğini söylemiştir. Bu proje, en basit haliyle; Avrupa ve Asya'daki İngiliz egemenlik sahaları arasındaki ilişkiyi kolaylaştıracaktır. Yazışmalar Hindistan'la çok daha hızlı bir şekilde yapılacaktır.²⁸ Böylece Süveyş Kanalı Şirketi 1854 yılında kurulmuştur. Fakat, kanalın yapımı ve resmî olarak açılması yaklaşık 15 yıl sürecektir.²⁹ Süveyş Kanalı, İngilizlere olduğu kadar Fransızlara da avantajlar sunacaktı. Bu yüzden fikir ilk ortaya atıldığında, Akdeniz'den Hint Denizi'ne geçmek için yapılacak bir kanala karşı çıkan İngilizlere göre bu kanal Afrika'nın tümünde ve dahi Hindistan havalisinde Fransız nüfuzunun güçlenmesine ön ayak olabilirdi.³⁰ Bu minvalde, İngiliz hükümetinin siyasi çekinceleri vardı. Bunlar arasında İngilizler için en korkutucu olanı; Kızıldeniz'e kolayca taşınan büyük Fransız donanmasının ve ordularının Hindistan'ı işgal etme ihtimalidir. Siyasi tehditlerin yanında iktisadî tehditler de mevcuttu. Örneğin, Fransızlar Kızıldeniz'den Nil'e, Süveyş'ten Kahire'ye yapacakları ticari girişimlerle, Hindistan'ın ticaretini Marsilya'ya ve Akdeniz'deki diğer limanlara etkili bir şekilde taşıyarak, İngilizlerin Ümit Burnu'ndan yaptığı taşımacılığı, muhtemelen yaklaşık yarısı kadar bir maliyetle yapabileceklerdi.³¹

Bu tehlikelerin yanı sıra, Süveyş Kanalı'nın inşası, Mısır Demiryolu'nun tamamlanmasını bütünüyle engellemese de, önemli ölçüde geciktireceği ve bu durumun İngiltere'nin Hindistan'a yönelik çıkarlarına ciddi zarar vereceği öngörülmekteydi. Zira İngiltere'nin Mısır'daki temel hedefi, Hindistan'a ulaşımı kolaylaştıracak hızlı ve güvenli bir geçiş yoluna sahip olmaktı. Ne doğrudan bir toprak kazanımı ne de siyasi bir hâkimiyet talebi söz konusuydu; esasen arzu edilen, engelsiz ve güvenli bir ulaşım güzergâhıydı. Bu bağlamda demiryolu, söz konusu ulaşımı sağlama aracı olarak öne çıkarken; Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne bağlı mevcut siyasi statüsünün devamı, İngiltere açısından bu güzergâhın emniyeti açısından elverişli bir ortam sunmaktaydı.³² Öte yandan İngiltere, Mısır'daki Fransız nüfuzunun artmasından endişe duymakta ve bu nedenle Mısır'ın Osmanlı Devleti ile olan bağlarının muhafaza edilmesini kendi çıkarları açısından gerekli görmekteydi. Aksi takdirde, Mısır'ın başka bir güce

²⁸ *British documents on foreign affairs (BDOFA): reports and papers from the Foreign Office confidential print*. Part I, From the mid-nineteenth century to the First World War. Series B, The near and Middle East, 1856-1914 / general editors Kenneth Bourne, D. Cameron Watt, editor David Gillard, Vol. VIII, Doc. 1 842.

²⁹ BDOFA, Doc. 1 4509.

³⁰ Tanilli 2019, s. 150.

³¹ BDOFA, Doc. 1 842.

³² BDOFA, Doc. 1 842.

meyledeceği ve bu gücün de Fransa olacağı düşünülmekteydi.³³ Bu gerekçeyle, İngiliz dış politikası uzun bir süre boyunca Mısır'ın Osmanlı idaresi altında kalmasını desteklemiştir. Ancak bu yaklaşım, 1875'te Süveyş Kanalı'nın tamamen İngilizlerin kontrolüne geçmesiyle değişim göstermiştir. Bu tarihten itibaren, Mısır'ın bağımsızlığını kazanması ve hatta doğrudan İngiliz yönetimi altına girmesi gerektiği yönünde görüşler İngiliz kamuoyunda ve diplomatik çevrelerde daha açık şekilde dile getirilmeye başlayacaktır.

Nihayetinde Kanal, şirketin kurulmasını müteakip 15 yıl sonra, 17 Kasım 1869'da açılmıştır.³⁴ Süveyş Kanalı projesi bir Fransız tarafından başlatılmış, Fransız mühendisler tarafından yürütülmüş ve esas olarak Fransız sermayesiyle gerçekleştirilmiştir. Şimdi ise Hidiv'in Süveyş Kanalı'ndaki hisselerini *Societe Generale* ya da başka bir Fransız şirketine satmak için görüşmeler yaptığına dair söylentiler dolaşmaktaydı.³⁵ İngilizler, Fransız sermayedarlardan oluşan bir grubun Hidiv'e Süveyş Kanalı'ndaki hisselerini 90 milyon Frank karşılığında satın almayı teklif ettiği haberini almıştır ve Hidiv'in içinde bulunduğu zorluklar nedeniyle teklifi kabul etmek zorunda kalacağına inanılmaktaydı.³⁶ Süveyş Kanalı'ndaki nüfuzun yabancı bir şirketin/devletin eline geçmemesi İngilizler adına büyük önem taşımaktaydı. İngilizler, müzakerelerin askıya alınması için baskı yapmış ve İngiliz Hükümetinin, tatmin edici koşullar sağlanabilirse Hidiv'in hisselerini satın alma eğiliminde olduğunu belirtmişlerdir.³⁷ Bunun ardından, Hidiv'in şu anda hisselerini satmayı düşünmediği ve bundan sonra satması halinde İngiliz Hükümetine satın alma opsiyonu tanıyacağı güvencesi, İngilizler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.³⁸ İngilizlerin, Süveyş'in yabancı bir şirketin/devletin eline geçmesi konusundaki telaşının arkasında bu projenin iktisadi ayağının yanı sıra siyasi çıkarları da ihtiva etmesidir. Akdeniz'den Kızıldeniz'e kadar uzanan bir toprak şeridinin bir şirkete/devlete bırakılması, Suriye ile Mısır arasına tehlikeli durumlarda aşılmaz bir engel koyacak ve böylece Mısır'ın istikbalde Osmanlı Sultanı'nın egemenliğinden koparılmasını kolaylaştıracaktır. İngilizler, bu düşüncelerin muhtemelen Babıali'nin aklına gelmediğini ve hiç şüphesiz başarılı bir ticari girişim olacağına inandırıldıklarını düşünmekteydi.³⁹

---

³³ BDOFA, Doc. 65 1404/289.

³⁴ BDOFA, Doc. 1 4509.

³⁵ BDOFA, Doc. 122 2746/15.

³⁶ BDOFA, Doc. 111 2746/1; 112 2746/3; 113 2746/4.

³⁷ BDOFA, Doc. 114 2746/5.

³⁸ BDOFA, Doc. 118 2746/9.

³⁹ BDOFA, Doc. 1 842.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Hindistan Yolu İçin Önemi ve İngiliz Dış Politikasına Etkisi

Nihayetinde 25 Kasım 1875'te İngiliz Hükümeti, Mısır Hidivi'nin Süveyş Kanalı Şirketi'nde sahip olduğu hisseleri satın almıştır.⁴⁰ Böylece Süveyş Kanalı artık külliye İngiliz kontrolüne geçmiştir. Böylece İngilizler önceden çekindikleri Süveyş Kanalı sayesinde artık Hint yolunun kontrolündeki hakimiyeti sağlamlaştırmışlardır. Bunun yanı sıra İran'daki (hem karadan hem de Basra Körfezi'nden) ve Himalaya'daki geçitlerin kontrolünü sağlayarak ve de Burma/Myanmar'ı İngiliz Hindistanı'na katarak Hindistan'ın etrafındaki güvenli alanı güçlendirmiş ve büyümüşlerdir. Bunun ardından İngilizler Afrika topraklarına yönelecektir. XIX. yüzyılın son 20 senesinde İngiliz İmparatorluğu'na katılan toprak; 11 milyon km²'dir.⁴¹ İngiltere'nin Süveyş Kanalı'nı ele geçirmesi, İngilizlerin hem Kıbrıs hem Osmanlı politikasını doğrudan ve köklü biçimde etkilemiştir. Rusya'nın Doğu'daki ilerleyişine karşı İngiltere'nin Osmanlı'yı destekleme bahanesiyle aslında kendi çıkarlarını güvenceye alma hamlesi sonrasında İngilizler, Hindistan yolu üzerindeki en stratejik noktalardan birini kontrol altına almak için Kıbrıs'a yönelecektir. Zira zikredilen sebep dolayısıyla, İngilizlerin artık Osmanlı Devleti'ne eskisi kadar ihtiyacı kalmayacaktı.

3. Osmanlı Devleti'nden Umudunu Kesen İngilizlerin, Kıbrıs ve Mısır Politikası

1768'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı, Türklerin aleyhine sonuçlanmış ve 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma Osmanlı-Rus ilişkilerinde önemli bir kırılım noktasıdır. Artık Rusların üstünlüğü ayan beyan ortaya çıkmıştır. Osmanlıların kaybettiği şey yalnızca Ruslara karşı üstünlük değildi, Karadeniz'deki yaklaşık 300 yıllık Türk hakimiyetinden de bahsetmek artık çok zordu. Ruslar bu anlaşmayla çok büyük topraklar kazanmış, ayrıca Kırım'ı da Osmanlı Devleti'nden koparmayı başarmışlardır.⁴² Ticari Rus gemileri, boğazlardan serbestçe geçme hakkı kazanmıştır. Böylece Ruslar, artık Karadeniz, Boğazlar ve Akdeniz vasıtasıyla sıcak ve büyük denizlere inerek dünya ticaretine dahil olabileceklerdi.⁴³ Esasen Kırım, Rusya'nın olmamıştı sadece 'bağımsız' olmuştu. Fakat beklenen gerçekleşmiş, Rus orduları 1783'te Kırım'a girerek bölgeyi istila etmiş ve II. Katerina 8 Nisan 1783'te yayınladığı beyannameyle Kırım'ı ilhak ettiğini ilan etmiştir.⁴⁴ Bunun

⁴⁰ BOA, HR.SYS. 973/3; BDOFA, Doc. 225 4592.

⁴¹ Tanilli 2019, s. 190.

⁴² Köse 2006, s. 112, 234.

⁴³ Kurat 1987, s. 292.

⁴⁴ Cevdet Paşa 2018, s. 251, 252.

ardından çıkan Osmanlı-Rus Savaşı'nı kaybeden taraf yine Türkler olunca, 1792 Yaş Antlaşması'yla Kırım, Ruslara verilmek zorunda kalmıştır.⁴⁵ Böylece, kurulduğu ilk zamanlardan, Rurik dönemlerinden bu yana her daim Karadeniz'in kuzeyinde, güçlü veya güçsüz, bir şekilde var olan Ruslar, XVIII. yüzyılda Karadeniz'in kıyılarında toprak sahibi olabilmişlerdir.

Bilhassa Ruslara karşı alınan bu hezimetlerin ardından, Osmanlı Devleti XIX. yüzyıl itibarıyla kendi başına bağımsızlığını koruyamayacak kadar eski kudretinden uzaklaşmıştır. Buna rağmen hala Boğazlar, Doğu Akdeniz, Kıbrıs, Kızıldeniz, Mısır gibi stratejik önemi haiz bölgelerin hâkimiydi. Tüm bu bölgeler, Hindistan başta olmak üzere İngiltere'nin Asya'daki çıkarları için oldukça önemliydi. Ayrıca son iki yüz yıldır gerileyen ve eski şaşalı günlerini mumla arayan Osmanlı Devleti tüm olumsuzluklara rağmen XIX. yüzyılda hala daha en büyük ve en saygın Müslüman devletti. Yaklaşık 6 milyon km² toprağa sahip olan devlet, Balkanlardan Hint Okyanusu'na, Kafkaslardan Kuzey Afrika'ya yayılmaktaydı. Sahip olduğu bu toprakların yanı sıra devletin önemi, Akdeniz'den Güney Asya'ya uzanan ticaret yolları üzerindeki hâkimiyeti ve etkisiydi. Hülasa, Osmanlı Devleti'nin uluslararası ilişkilerdeki önemi, bu yollar üzerindeki etkisi ve İslam Dünyası'ndaki yeridir.⁴⁶ Osmanlı Devleti'nin uluslararası ilişkilerdeki konumuna dair bir diğer mühim husus ise: kısaca İngiltere ile Rusya arasındaki Asya mücadelesi olarak tanımlanan, *Büyük Oyun*'un⁴⁷ batı kanadındaki kısmın kayda değer bir bölümünün, Osmanlı Devleti'nin hakimiyetindeki bölgeler üzerinde geçmesidir. Bunların başında; Boğazlar ve İstanbul, Karadeniz ve Kafkasya, Mısır ile Doğu Akdeniz bölgeleri gelmektedir. Karadeniz ve Kafkasya haricindeki diğer yerlerin ortak noktası ise Kıbrıs'tır.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zayıf durumdan faydalanmayı amaçlayan Rusya, Karadeniz'e ulaşmak ve Boğazlar üzerinde nüfuz tesis etmek gayesiyle Osmanlılarla yeniden savaşa girişmiştir. Ancak yukarıda zikredilen özellikleri haiz Osmanlı Devleti'nin Ruslar karşısında bir yenilgi daha alması dünya siyasetindeki dengeleri kökünden değiştirebilirdi. Bunun önüne geçmek isteyen başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupalı güçler, Rusya'nın güçlenmesini ve Avrupa'daki güç dengesi üzerinde tehdit oluşturmasını engellemek için Osmanlı'yı desteklemiştir. 1853-56 Kırım Harbi sonucunda, 1856'da imzalanan Paris Antlaşması ile birlikte Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ve "bağımsızlığı" Avrupalı devletler tarafından korunmuş, garanti

⁴⁵ Kurat 1987, s. 219; Topsakal 2022, s. 68, 69.

⁴⁶ Tanilli 2019, s. 346.

⁴⁷ Hopkirk 2022.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Hindistan Yolu İçin Önemi ve İngiliz Dış Politikasına Etkisi

altına alınmıştır. Rusya'nın büyük toprak kayıplarına uğramamasına rağmen Karadeniz'de deniz üssü bulundurma hakkının elinden alınması gibi önemli kısıtlamalar getirilmiştir. Bu anlaşmayla Osmanlı Devleti adeta Avrupalı devletler tarafından koruma altına alınmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin kendi tebaasıyla arasındaki sorunlarda yani iç meselelerinde herhangi bir dış müdahaleye müsaade edilmeyeceği de taahhüt edilmiştir.⁴⁸

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, İngiltere hariç başta Rusya olmak üzere diğer Avrupa devletleri artık Osmanlı Devleti'nin paylaşılması planını yapmaktalardı. Bu durumun en bariz örneklerinden biri olarak; Rus Dışişleri Bakanı, yabancı elçilerle yaptığı bir görüşmede *“Osmanlı Devleti bir hastadır. Elimizde ölecek. Sonra Avrupa'ca bir sıkıntıya sebep olacak. İşte görüyorsunuz ki günden güne hali fenalaşıyor. Evvelce bunun bir çaresine bakmalı...”* demiştir.⁴⁹ Büyük bir coğrafyada bulunan ve aslında bu coğrafyadan çok daha fazlasını ilgilendiren Osmanlı Devleti'nin yıkılışı yani *Hasta Adam*'ın ölümü ve mirasının paylaşımı meselesi Doğu Sorunu'nun temelidir.⁵⁰ Doğu Sorunu mevzusunun mühim kaynaklardan biri olan Sorel'in eseri şu çarpıcı ifade ile başlar: *“Türkler Avrupa'ya ayak bastığı günden beri Şark Meselesi zuhur etti...”* Rusların, bu krizi adeta fırsata dönüştürüp, kendi menfaatlerince çözme girişimi ise meseleyi bir Avrupa sorunu haline dönüştürmüştür.⁵¹ Avrupa'da, Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) ile başlayıp takribi yüzyıl devam edecek bu sürecin, Avrupalı büyük güçlerin çıkar çatışması olduğu da ifade edilmektedir.⁵² Hülasa Doğu Sorunu'nun, merkezinde Osmanlı Devleti'nin ve coğrafyasının bulunduğu Avrupalı devletlerin çıkar çatışması süreci olduğu anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru, Doğu Sorunu'nun doruk noktasına ulaşmasıyla birlikte, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ciddi şekilde tehdit altına girmiştir. Rusya'nın Balkanlar'da ve Kafkasya'da genişleme politikası, İngiltere'nin Akdeniz ve Orta Doğu'da nüfuzunu artırma çabaları, Fransa'nın ise Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumdan faydalanarak Suriye ve Lübnan'da etkin olmaya çalışması, Doğu Sorunu'nun daha da karmaşık hale gelmesine sebep olmuştur. Bu süreçte, Osmanlı Devleti'nin dağılmasına neden olan pek çok olay yaşanmıştır.⁵³

⁴⁸ Gaillard 2021, s. 25, 47.

⁴⁹ Cevdet Paşa 1960, s. 99, 100.

⁵⁰ Tanilli 2019, s. 273.

⁵¹ Sorel 2016, s. 22.

⁵² Sorel 2016, s. III, IV.

⁵³ Doğu Sorunu ile İngiltere ve Rusya'nın politikaları hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Rose 1922; Godkin 1877; Beydilli 2010, s. 352-357; Anderson 2000; Schöllgen 1984.

1870-1880 yılları, dünya genelinde ve özellikle Asya siyaseti bağlamında önemli bir kırılma dönemi olarak değerlendirilmektedir. Osmanlı Devleti'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı (93 Harbi) kaybetmesi ve ardından imzalanan Berlin Antlaşması, Osmanlı üzerinde uluslararası baskıların belirgin biçimde artmasına yol açmıştır. Bu süreçte Osmanlı'nın itibar kaybı, düşen kredi notu ve gerçekleştiril(e)meyen kurumsal reformlarla daha da derinleşmiş; bilhassa İngilizler nezdinde Osmanlı, giderek “umutsuz” bir vaka olarak algılanmaya başlamıştır. Özellikle Hristiyan azınlıkların durumu nedeniyle Osmanlı'nın uluslararası imajı ciddi biçimde zarar görmüştür.⁵⁴ 1880 yılında İngiltere'de dış politika açısından köklü bir değişim yaşanmıştır. Benjamin Disraeli (Beaconsfield) liderliğindeki muhafazakâr hükümetin düşmesi ve William Ewart Gladstone'un başında bulunduğu liberal hükümetin iktidara gelmesiyle, İngiltere'nin Osmanlı politikası yeni bir yön kazanmıştır. Disraeli, İngiltere'yi İslam dünyasının koruyucusu ve Asya ile Avrupa arasında arabulucu bir güç olarak konumlandırmayı hedeflemiş ve bu doğrultuda Osmanlı Devleti'ni destekleyen bir dış politika izlemiştir. Buna karşılık Gladstone, Osmanlı yönetimine son derece eleştirel yaklaşmış; özellikle Balkanlar'daki Hristiyan toplulukların mücadelesini güçlü biçimde desteklemiştir.⁵⁵ Disraeli'nin Osmanlı yanlısı çizgisi, Gladstone'un mesafeli ve hatta açıkça düşmanca tutumuyla yer değiştirmiştir. Yeni liberal hükümet, Osmanlı'ya yönelik yardımları ve desteği kesmiş, Osmanlı karşıtı bir politika benimsemiştir. Bu gelişmelerin sonucu olarak, XIX. yüzyılın başından itibaren Osmanlı topraklarında iki rakip güç olarak politika üreten İngiltere ve Rusya, dengeleyici rollerini büyük ölçüde yitirmiş; aksine Osmanlı'nın karşısında dolaylı biçimde bir tür ortak cephe oluşturmuşlardır.⁵⁶

Tüm bunların yanı sıra, Almanya'nın dünya siyasetindeki yeni konumu da İngiltere'nin politikasının değişimindeki bir diğer önemli faktördür. Otto von Bismarck, bağımsız ve dağınık Alman devletçiklerini Prusya'nın askerî ve

⁵⁴ Cain & Hopkins 2016, s. 375.

⁵⁵ Döneminin en saygın entelektüellerinden biri olarak görülen Lord Acton, William Gladstone'un dünya görüşü üzerinde etkili olmuş önemli düşünürlerden biridir. Nitekim Acton, Başbakan'ın ateşli bir destekçisi olmanın yanı sıra, ona danışmanlık da yapmıştır. Mutaassıp bir Katolik bir ailede yetişen Lord Acton, dinsel kimliği sebebiyle gençliğinde Cambridge Üniversitesi'ne öğrenci olarak kabul edilmemiştir. Fakat siyasi kariyerinin ardından, 1895 yılında, 61 yaşındayken, daha evvel kabul edilmediği bu üniversiteye modern tarih profesörü olarak atanmıştır. “*Güç yozlaştırır, mutlak güç, mutlaka yozlaştırır.*” şeklindeki, gücün yozlaştırıcı doğasına dair ünlü sözü, zamanla kendi isminden daha fazla tanınır hâle gelmiştir. Fakat bu sözün, XXI. yüzyılda görsel-sosyal medyanın da etkisiyle, George Orwell'a atfedildiği görülmektedir. Bkz. Acton 2020, s. 7-12.

⁵⁶ Gaillard 2021, s. 363, 364.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Hindistan Yolu İçin Önemi ve İngiliz Dış Politikasına Etkisi

siyasal gücünü kullanarak birleştirmiş, 1871 yılında Alman İmparatorluğu'nu kurmuştur. Böylece Almanya, hem büyük bir Avrupa devleti konumuna yükselmiş hem de küresel güçler arasında yerini almıştır. Ancak bu yükselişe rağmen, emperyal anlamda henüz sömürge edinmemiş olan Almanya, gelişen sanayisinin ihtiyaç duyduğu ham madde kaynakları ve seri üretilen mallar için pazar gereksinimi nedeniyle kısa sürede sömürge yarışına katılmıştır. XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise sömürgeleştirilebilir nitelikte olup hâlen bir devletin denetimi altına girmemiş bölgeler arasında, Osmanlı Devleti'ne bağlı topraklar ile kısmen Türkistan öne çıkmaktaydı.⁵⁷ Antonio Gallenga bu bağlamda, Almanya'nın kuruluşunun üzerinden henüz yalnızca 11 yıl geçmiş olmasına rağmen, İngiltere için deniz kuvvetleri ve deniz ticareti alanında⁵⁸ ne Rusya'nın ne de Fransa'nın bir tehdit oluşturabileceğini, bu bağlamda gerçek tehdidin ancak Almanya'dan gelebileceğini 1882 yılında ifade etmiştir.⁵⁹

Resim 1: *John Bull ve Arkadaşları*⁶⁰ karikatüründe Almanya'nın donanmaları dikkat çekmektedir.

⁵⁷ Çolak 2017, s. 392, 402.

⁵⁸ Erken modern çağ ya da yeni çağ olarak adlandırılan dönemde Avrupalı güçlerin Afrika ve Asya'daki kolonileri, büyük ölçüde denize yakın bölgelerdi. Bu güçlerin esas hedefi, doğrudan Afrika ve Asya topraklarını ele geçirmekten ziyade, stratejik öneme sahip limanlar ve ticaret yolları üzerinden deniz ticaretini kontrol altına almak olmuştur. Bu ticaretin güvenliğini ve sürekliliğini sağlamak amacıyla askerî denetim de kaçınılmaz bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda İngiltere, deniz ticaretine ve askerî kontrol mekanizmalarına öncelik veren bu Avrupa geleneğinin en karakteristik temsilcilerinden biridir. Sharman 2021, s. 20-21.

⁵⁹ Gallenga 1882, s. x.

⁶⁰ Frederick Rose'un 1900'de çizdiği, Avrupa merkezli siyasi ilişkilerin karikatürize edilmiş haritası. Bkz. <https://www.loc.gov/item/2010587002/>. (Library of Congress).

II. Wilhelm, Almanya'yı bir dünya gücü yapma hayaliyle hareket etmiş, bu amaç doğrultusunda, donanmayı büyütme ve sömürgeci emelleri genişletmek için adımlar atmıştır. Kendini yalnızca bir Avrupa gücü olarak değil, bir dünya gücü olarak göstermek için Almanya'nın, İngiltere'nin önceki iki yüzyıl boyunca inşa ettiği ve hâlâ sahip olduğu türden küresel ticari, siyasi ve askerî otoriteye sahip olmasını gerektiriyordu.⁶¹ Almanya'nın büyük bir donanma kurma kararı, İngiltere ile bir ittifak kurmasını veya anlaşmasını imkânsız hale getirdi. Donanma, İngiltere'nin sadece savunmasının anahtarı değil, aynı zamanda İngilizlerin yüzyıllar boyunca inşa ettiği ve Avrupa'nın açıklarında bir ada olmaktan öte, büyük bir dünya gücü olmasını sağlayan son derece karmaşık ekonomik çıkarlar zincirinin de en önemli güvencesiydi. 1905-1916 yılları arasında İngiltere Dışişleri Bakanı olarak görev yapacak Sir Edward Grey'in ifade ettiği üzere donanma, Almanlar adına bir ölüm kalım meselesi değildi. Eğer Almanya, İngiltere'ninki kadar büyük bir donanma kuracak olursa bu İngilizler adına yalnızca bir yenilgi değil, İngiltere'nin bağımsızlığı ve dahi varlığını tehdit edecek bir tehlike olurdu.⁶² Tüm bunlar göz önüne alındığında, Bismarck'ın İngiliz-Rus rekabetine yani Büyük Oyun'a dair anlatılarda yeterince değinilmediği, değinildiğinde ise yalnızca adeta yan figür olarak yer aldığına dair tespitin yerinde olduğu anlaşılmaktadır. Zira Alman İmparatorluğu'nun dış politikasına ilişkin tarih incelemelerinin büyük bir kısmında, Bismarck'ın Büyük Oyun'daki rolü göz ardı edilmektedir. Nitekim Almanya'nın Asya'daki politikası tüm paradigmayı değiştirmiş ve Büyük Oyun'un sonunu getiren en önemli faktörlerden biri olmuştur. Öyle ki yaklaşık bir asırdır Asya için mücadele eden iki büyük güç, 1914'ten önce 1907 Antlaşması'yla, Almanya'nın karşısında birlik olarak Avrupa'nın yükselen yeni emperyal gücünü kuşatmaya çalışmışlardır.⁶³

Alman tehlikesi baş gösterdiğinde, İngiliz çıkarları için en önemli meselenin ve hassas noktanın Hindistan'ın güvenliği olduğu, Sir Edward Grey tarafından da dile getirilmiştir.⁶⁴ Anlaşılan o ki Almanya'nın *Welt Politik*⁶⁵ ve *Drang Nach Osten*⁶⁶ ile tehdit ettiği yer aslında Hindistan'dı. Hülasa 1871-1882

---

⁶¹ Cain & Hopkins 2016, s. 420.

⁶² Cain & Hopkins 2016, s. 422.

⁶³ Stone 2015, s. 173-175.

⁶⁴ Grey 1925, s. 152.

⁶⁵ Almanya'nın yurt dışındaki varlığını, endüstriyel gücüyle orantılı hâle getirmeyi amaçlayan *Dünya Politikası*. Bu politika kapsamında, (doğuda yeni edinilecek) sömürgelerin, Almanya'nın geleceği için vazgeçilmez olduğu düşünülmekteydi. Terim, Türkçe, İngilizce, Almanca literatürde *Weltpolitik* olarak kullanılmaktadır.

⁶⁶ "Doğu'ya Yöneliş" olarak çevrilebilecek bu terim de diğer dillerdeki akademik literatürde Almanca hâliyle *Drang Nach Osten* şeklinde kullanılmaktadır. XIX. yüzyılın ortalarında ortaya

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Hindistan Yolu İçin Önemi ve İngiliz Dış Politikasına Etkisi

arasında, Avrupa'daki gelişmeler ve Asya'da bilhassa da Hindistan (deniz) yolunu ilgilendiren diğer birçok sebeple birlikte, Türklerden umudunu kesen ve Osmanlı Devleti'ne destek olmanın külfetine katlanmak istemeyen İngilizler, aktif bir Doğu Akdeniz siyaseti gütmeye başlayacaktır. Zira Süveyş Kanalı'nın (1875), Kıbrıs'ın (1878) ve Mısır'ın (1882) hakimiyetinin İngilizlere geçmesi mezkûr bağlamda değerlendirilmektedir.

3.1. 93 Harbi ve Ayastefanos'tan Berlin Kongresine Giden Süreç

93 Harbi olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, hem Osmanlı Devleti'nin iç zayıflıkları hem de Rusya'nın artan baskıları sonucunda patlak vermiştir. Kırım Harbi sürecinden ders alan Ruslar, savaş öncesinde, Osmanlı'ya karşı herhangi bir Batılı güçten destek gelmesini önlemek için dikkatli bir diplomasi izlemiştir. Savaş başladıktan çok kısa bir süre sonra Londra, Rus elçisi aracılığıyla Çar'a bir uyarı göndermiştir. Bu uyarının muhteviyatı şu şekildedir: öncelikle Süveyş Kanalı'nın Avrupa ile Doğu arasındaki iletişimin zarar görmeden ve kesintiye uğramadan açık tutulması gerekliliği ve Avrupa uluslarının ticari ve mali çıkarlarının önemli bir noktası olan Mısır ile ilgiliydi. Zira, Süveyş'e yapılacak bir saldırı, abluka ya da benzeri tehditkâr girişim Hindistan'a yönelik bir tehdit ve dünya ticaretine verilecek ciddi bir zarar olarak görülecektir. Başta İngilizler olmak üzere tarafsız Avrupa güçleri de bunların yaşanmaması adına tarafsız kalamayacak ve gerekirse askerî önlemler alınacaktır. İngilizlerin, Rusları uyardığı yer Mısır ve Süveyş Kanalı ile sınırlı değildir. Keza İstanbul'un da askerî, siyasi ve ticari açıdan tüm dünya için taşıdığı önemi ayrıntılı bir şekilde açıklamaya gerek yoktur, bu sebeple İngilizler böylesine özel ve stratejik bir konumun şu anki sahipleri olan Türklerden başkasının eline geçmesine müsaade etmeyecektir. Rusların, İstanbul'a ve boğazlara böyle bir girişimin olması halinde, sadece İngilizler değil İstanbul ve Çanakkale boğazlarında seyrüsefer düzenleyen ve ticaret yapan birçok Avrupalı devlet Ruslara ciddi şekilde itiraz edecektir. Rus elçiye verilen notada, her ne kadar bu savaşla bir ilgisi olmasa da Basra Körfezi'nin de adı geçmektedir. Hülasa, İngilizler, İstanbul ve boğazlar, Mısır ve Süveyş Kanalı, İran ve Basra Körfezi'ne özel bir önem atfettiklerini ve buraların uluslararası stratejik noktalar olduğunu Ruslara diplomatik bir dille tekrar hatırlatmıştır.⁶⁷

93 Harbi'nin nihayetinde 3 Mart'ta Osmanlı ile Rusya arasında Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre; Avrupa'da, Adriyatik ve Ege denizlerine dek uzanacak bir büyük Bulgaristan kurulması kabul

---

çıkan terim, Almanların, Avrupa'daki üstünlüğü ele geçirebilmek için doğuya yayılması temeline dayanan politikadır. Bkz. Çolak 2019, s. 16.

⁶⁷ BDOFA, Doc. 640 3171.

ediliyordu. Bu bir anlamda, Rusya'nın dolaylı yoldan Balkanlara, İstanbul'a ve Boğazlara egemen olması anlamına geliyordu. Asya'da da Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'ya verilmesi kabul ediliyordu. Bu da Karadeniz'i bir Rus denizi haline getirecek ve Asya Türkiye'si'ni Rus etki ve istilâsına açık bırakacaktı.⁶⁸ Mezkûr şartlar, İngiliz İmparatorluğu'nun can damarı olan Hindistan'a giden yolunu tehdit ediyordu. İngilizlerin kabul edebilecekleri koşullar değildi, Disraeli'ye göre bu antlaşma katıyen revize edilmeliydi.⁶⁹ Bu nedenlerden ötürü, İngilizler, Ayastefanos Antlaşması'nın, büyük devletlerden oluşacak bir konferansça yeniden gözden geçirilmesini talep etmiştir. İngilizlerin elini kuvvetlendiren en önemli argüman; Ayastefanos Antlaşması'ndaki neredeyse hemen her hükmün, 1856 Paris Antlaşması'ndaki kararları değiştirmesidir. Çünkü 1856'da kurulan Avrupa düzeni, tüm tarafların görüşleri alınmadan herhangi biri tarafından değiştirilmeyeceği esas olarak kabul edilmişti. Ayrıca, 93 Harbi'nin hemen ardından İngilizler bir şirket ve bir dernek vasıtasıyla İstanbul'dan Basra Körfezi'ne bir demiryolu inşası için imtiyaz elde etmeye çalışmışlardır.⁷⁰ Bu girişim, İstanbul'un, boğazların ve Anadolu'nun üzerinde gezinen Rus tehdidine karşı İngilizlerin aldıkları bir önlem olarak dikkat çekmektedir.

3.2. Berlin Kongresi, Kıbrıs Antlaşması ve Kıbrıs'ın İngilizlerce Ele Geçirilmesi

3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması, Rusya'nın Doğu Sorunu'nu yalnızca kendi çıkarları doğrultusunda çözüme girişimiydi. Bu antlaşma, Avrupa devletleri arasındaki güç dengelerini göz ardı etmesi nedeniyle başta İngiltere ve Avusturya olmak üzere pek çok ülkenin tepkisini çekmiştir. İngiltere, Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki artan etkisinin kendi çıkarlarına aykırı olduğunun bilincindeydi. Başta İngiltere'nin bu çekincesi olmak üzere, bunun gibi diğer sebeplerle Ayastefanos Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi gerektiği düşünülmüş ve Berlin'de bir kongre düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Başlangıçta Rusya, bu kongrenin toplanmasına karşı çıksa da, Avrupa devletlerinin Rusya'nın karşısında birleşmesi sonucu bu fikri kabul etmek zorunda kalmıştır. Berlin Kongresi 13 Haziran 1878'de, Almanya Şansölyesi Bismarck'ın başkanlığında toplanmıştır. Osmanlı Devleti,

---

⁶⁸ Ayastefanos Antlaşması'nın tam metni ve maddeleri için bkz. "Preliminary Treaty of Peace between Russia and Turkey: Signed at San Stefano, February 9/ March 3, 1878", *The American Journal of International Law*, vol. 2, no. 4 (1908), s. 387-401.

⁶⁹ Richter 2014, s. 88.

⁷⁰ *BDOFA*, Doc. 20 3752.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Hindistan Yolu İçin Önemi ve İngiliz Dış Politikasına Etkisi

kongreden, Ayastefanos Antlaşması'nın ağır hükümlerinin hafifletileceğine ve önemli değişikliklere gidileceğine dair umutlar beslemiştir. Ancak müzakerelerin başlamasıyla, katılımcı devletlerin yalnızca Osmanlı toprakları üzerindeki çıkarlarını korumaya çalıştığı ortaya çıkmıştır. Hatta, XIX. yüzyıl boyunca Osmanlıları Ruslara karşı koruyan İngilizlerin temsilcileri bile Osmanlı aleyhine görüşler ileri sürmüştür. Bir ay süren müzakereler sonucunda 64 maddeden müteşekkil Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Sonuç olarak, Ayastefanos Antlaşması yalnızca Osmanlı ve Rusya arasında bir mesele iken, Berlin Kongresi ile bu mesele uluslararası bir boyuta taşınmıştır. 1856 Paris Antlaşması'nda belirtilen Osmanlı topraklarının bütünlüğü prensibi artık ihlal edilmiş ve hatta İran ile Yunanistan'a bile toprak verilmiştir ki esasında bu ülkelerin ne 93 Harbi'yle ne Ayastefanos'la ne de Berlin Kongresiyle bir alakası vardı. Berlin Kongresi, genel barışı sağlama amacı taşımasına rağmen, beklenen sonuçları veremeyecek, sonraki dönemde çıkacak yeni çatışmaların kaynağı haline gelecektir.⁷¹

Osmanlı-Rus savaşındaki Rus zaferinden pay almak isteyen İngiltere, stratejik tavizler karşılığında barış müzakerelerine Osmanlıların lehine dâhil olmayı teklif etmişti. Bu bağlamda, 13 Mayıs 1878'de Sultan II. Abdülhamid'in huzuruna çıkan İngiliz elçisi Henry Layard, Rusya'nın Osmanlı'nın doğu sınırları ve Bulgar toprakları üzerindeki mevcut kazanımlarını sıralamış, bu şartlar altında Rus ilerleyişini durdurabilecek tek gücün İngiltere olduğunu vurgulamıştır. İngiltere'nin askerî yardımının şartları arasında, öncelikle bölgedeki Hristiyan tebaa için yeni bir reform programının başlatılması ve Osmanlı topraklarının silahlı kuvvetlerle korunabilmesi amacıyla Kıbrıs adasının geçici statüyle İngiltere yönetimine bırakılması yer almıştır.⁷² Nitekim İngilizler, Osmanlı Devleti'nin Ruslar karşısındaki mağlubiyeti sonucunda yaşanabilecek potansiyel krizi, fırsata dönüştürüp çözmek için harekete geçmiştir. Zira İngiltere, Doğu Akdeniz'deki stratejik konumunu güçlendirmek için Kıbrıs'ı bir üs olarak kullanma düşüncesine de sahipti. Batum, Ardahan ve Kars'ın Rusya'nın elinde kalmasının Babıali'nin Asya'daki hakimiyetini sarsacak bir etki yaratacağına dikkat çekilmiştir. İngiliz Hükümeti'nin hem kendi hem Osmanlı menfaatlerini savunabilmesi için Anadolu ve Suriye kıyılarına yakın bir mevki işgal etmesinin gerekli olduğu belirtilmiş, Kıbrıs'ın bu amaç için en uygun yer olduğu öne sürülmüştür. Bu nedenle Osmanlı Devleti'ne adayı devretmesi gerektiği önerilmiş, aksi takdirde zorla alınacağı konusunda baskı yapılmıştır. Bu süreçteki Berlin Kongresi'nde İngilizlerin

⁷¹ Gencer 1992, s. 516, 517.

⁷² Karakulak 2025, s. 47.

desteğini bekleyen Osmanlı Devleti, bu beklentiyle teklifi kabul etmiş ve Sir A. Layard ile Mehmed Esad Safvet Paşa arasında 4 Haziran'da Kıbrıs'ın devrine ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır.⁷³ *Kıbrıs Konvansiyonu*'nun ilgili maddesi: “*Haşmetlû Padişah, İngiltere'nin kendi üstlenmelerini yerine getirmesi için gerekli tedbirleri alabilmesi için, Kıbrıs Adasının İngiltere tarafından işgal edilerek yönetilmesini kabullenir.*”⁷⁴ şeklindedir. Nitekim bu antlaşmanın ardından Kıbrıs'ın (geçici) idaresinin İngilizlere bırakılması II. Abdülhamid tarafından tasdik edilmiştir.⁷⁵ 1 Temmuz 1878'de yapılan ek bir antlaşma ile Rusların, Kars başta olmak üzere Osmanlı'nın Asya topraklarında işgal ettiği yerlerden çekilmesi halinde, Kıbrıs'ın İngilizler tarafından boşaltılacağı ve 4 Haziran 1878 tarihli antlaşmanın sona ereceği belirtilmiştir. Antlaşmada Rus Çarı'nın Osmanlıların Asya'daki hakimiyetine ve Hindistan yolunu tehdit edecek bir pozisyon elde etmesine yönelik her türlü tehdide karşı koyma kararlılığı dile getirilmiştir.⁷⁶ Bu minvalde İngilizler, bir miktar nakit ödemenin yanı sıra, Osmanlıların Asya'daki topraklarını, gelecek tüm saldırılara karşı savunmayı taahhüt etmektedir (Resim 2).⁷⁷

Resim 2: İngiliz-Türk İttifakı

⁷³ Varnava 2015, s. 85; “The Occupation of Cyprus” *Alnwick Mercury*, 13 July 1878, s. 2.

⁷⁴ Sonyel 1978, s. 725.

⁷⁵ BOA. KB.MAA.FE. 7/49.

⁷⁶ Gencer 1992; “The Occupation of Cyprus.” *Alnwick Mercury*, 13 July 1878, s. 2.

⁷⁷ “The Anglo-Turkish Alliance”, *Bristol Mercury*, 12 July 1878.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Hindistan Yolu İçin Önemi ve İngiliz Dış Politikasına Etkisi

Antlaşma, 8 Temmuz'da kamuya ilan edilmiş,⁷⁸ 9 Temmuz'dan itibaren de İngiliz basınına yansımıştır. Bu devir işleminin Babıali'nin rızasıyla, adil koşullar altında yapılacağını altı çizilmiştir. Adanın İngiltere için önemi, önceki bölümlerde zikredildiği üzere, barizdir. Kıbrıs, Fırat Vadisi Demiryolu'nun ineceği Antakya-İskenderun havalisine hakimdir ve İngiliz birlikleri burada, Fransa'nın hassasiyetlerini rencide etmeden Süveyş Kanalı'nı kısa sürede savunabilecekleri bir konumda bulunacaktır. Anadolu'nun içinde bulunduğu zayıf durum, bu önemli adayı herhangi bir istilacının planlarına açık hale getirmekteydi. Ancak İngiltere'nin burada, Londra'dan İstanbul'a Mısır'dan Hindistan'a kadar uzanan bir coğrafyada muazzam çıkarları vardı. Bu sebeple Kıbrıs ile Süveyş Kanalı, Hindistan'a giden ve İngilizler tarafından korunması gereken önemli güzergahlardan biriydi.⁷⁹ Bu nedenle, Rus tehdidi altındaki Anadolu'nun işlerine bir şekilde müdahale etmek, İngiliz devlet adamlarına yüklenen zorunlu bir görev olarak görülmekteydi. Kıbrıs adası, İngilizlere bu anlamda pek çok avantaj vaat etmektedir. Ada, jeostratejik ve coğrafi avantajlarının yanı sıra, maden ve yeraltı kaynakları açısından da son derece zengindi. İngilizler sadece bu adayı ele geçirerek, Anadolu'daki gelişmeleri, müdahale edebilecek bir mesafeden, takip edebilecek, İngiliz donanması Akdeniz'e demir atarak Süveyş Kanalı'nı ve inşa edilmesi gereken büyük demiryolunu koruyabileceklerdir.⁸⁰

Kıbrıs'ın İngilizlere devredildiği günün ertesi yapılan resmî açıklamaya göre; İngiltere Kıbrıs'a sahip olmak için, Babıali'ye yıllık 150.000-155.000 sterlin ödemeyi taahhüt etmiştir. Halbuki İngilizlerin adanın mevcut haliyle, bir yılda elde edebileceği gelir yalnızca 120.000 sterlindir.⁸¹ Fakat buna rağmen adanın ilerleyen yıllarda işgal ve kalkındırma masraflarını fazlasıyla karşılayabileceğine kesin gözüyle bakılmakta, en azından beklenmektedir.⁸²

The Times muhabirinin yetkili bir İngiliz temsilcisinden aldığı bilgilere göre İngiliz Hükümeti, Kıbrıs'ın ele geçirilmesini şu argümanlarla açıklamaktadır: “1856 Antlaşması Fransa, Avusturya ve İngiltere'ye Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü koruma hakkı ve görevi yüklemişti. 93 Harbi sonucunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın sonucunda Osmanlı Devleti'nin bütünlüğüne ilişkin bu ilke tartışmasız bir şekilde ihlal edilmiştir.

⁷⁸ Sonyel 1978, s. 737.

⁷⁹ Varnava 2015, s. 87.

⁸⁰ “Multiple News Items” *Standard*, 9 July 1878, s. 5; “The Alliance Between England and Turkey” *Star [Guernsey]*, 11 July 1878.

⁸¹ “The Anglo-Turkish Alliance” *Bristol Mercury*, 12 July 1878.

⁸² *Standard*, 9 July 1878, s. 5; *Star [Guernsey]*, 11 July 1878; “Latest Intelligence”, *Times*, 12 July 1878, s. 5.

Fransa ve Avusturya ise bu bütünlüğün korunması için birlikte hareket etmeye hazır olduklarını beyan etmemişlerdir. Eğer öyle olsaydı İngiltere de onlarla birlikte hareket etmekte kesinlikle tereddüt etmezdi. İşte bu sebeple İngilizler, içinde bulunduğu durum ve (Mısır'da/Süveyş Kanalındaki ve elbette Hindistan'daki) üstün çıkarları nedeniyle, kendisini Osmanlı yönetimi altında bulunan toprakların bütünlüğünü savunmak zorunda hissetmiştir. Öncelikle, Asya'daki Osmanlı topraklarının bütünlüğünü garanti etmiştir. İngilizlerin bunu başarabilmesi için önünde dört seçenek vardı. Mısır'ı ele geçirebilir, Süveyş Kanalı'nın iki ucunu işgal edilebilir, Çanakkale Boğazı ele geçirebilir ya da Kıbrıs adası işgal edilebilirdi. İngiliz temsilciye göre, Çanakkale Boğazı'nı ele geçirmek tüm Avrupa'nın dikkatini fazlasıyla çekecek ve hassas bir durum yaratacaktı. Mısır'ı ele geçirmek ya da Süveyş Kanalı'nın iki ucunu işgal etmekse Fransa'nın çıkarlarına zarar verecekti. İşte bu yüzden İngilizler en az tepki çekecek ve en masum olan seçeneği yani Kıbrıs adasını işgal etmeyi tercih etmiştir (Resim 3).⁸³

Resim 3: İngiliz-Türk İttifakı⁸⁴

⁸³ "Latest Intelligence", *Times*, 12 July 1878, s. 5.

⁸⁴ *Times*, 12 July 1878, s. 5.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Hindistan Yolu İçin Önemi ve İngiliz Dış Politikasına Etkisi

Kıbrıs Antlaşması'nın 8 Temmuz 1878'de kamuoyuna duyurulmasının hemen ardından, İngiltere'nin Akdeniz Filosu'nun Amiral Lord John Hay komutasındaki bir İngiliz filosu Larnaka Limanı'nda görünmüş ve adanın yönetimi 11 Temmuz'da resmî olarak İngilizlere devredilmiştir.⁸⁵ İngilizlerin Kıbrıs'a askerî ve idarî olarak yerleşme sürecinde, John Hay, Kıbrıs'a yapılacak çıkarmanın lojistiğini ve güvenliğini sağlayan kişi olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca ilk İngiliz Yüksek Komiseri Sir Garnet Wolseley'nin Kıbrıs'a varışında, protokol, güvenlik ve askerî hazırlıklar açısından katkıları olmuştur. Amiral, 9 Temmuz 1878 Salı günü, iskele inşasını başlatmak ve İngiliz bayrağını göndere çekmek üzere bir grup askeri adaya göndermiştir. Bayrağı korumak için elli denizci ve elli deniz piyadesinden müteşekkil bir müfreze görevlendirilmiştir. Amiral de başkente doğru yola çıkmış ve 12 Temmuz Cuma sabahı, Mağusa Kapısı'ndan Lefkoşa'ya girmiştir. Görevli Türk muhafızlarından Mağusa Kapısı'nı terk etmeleri talep edilmiş ve artık kapı, mavi ceketli 30 İngiliz denizci tarafından tutulmaya başlanmıştır.⁸⁶ Birleşik Krallık Bayrağı'nın çekilmesine⁸⁷ “*Yaşasın İngiltere! Yaşasın Victoria!*” haykırışları eşlik ederken, Türklerin incinmemesi daha ziyade sorun çıkarmamaları adına, adanın yapılan antlaşma gereği teslim alındığı, yoksa askerî bir işgalin söz konusu olmadığına dair kısa bir konuşma yapılmıştır. Keza İngiliz yönetimindeki adada, adalet ve tüm sakinlerin kanun önünde eşitliği vaat edilmiştir. Fakat İngilizler bu denli ihtiyatlı hareket ederken, bir Türk subayı, bir Yunan tarafından kışkırtılmıştır.⁸⁸ Türk subayı kılıcını çekmiş ve Yunan kalabalığının arasından kaçarak canını kurtarmıştır. Birleşik Krallık bayrağı Lefkoşa'nın ardından 15 Temmuz'da Larnaka'da göndere çekilmiş, ardından 20 Temmuz'da bir İngiliz subayı bayrağı Mağusa'da dalgalandırmak üzere yola çıkmıştır.⁸⁹

Sivil bir yönetici atanasıya kadar adayı yönetmesi düşünülen General Sir Garnet Wolseley,⁹⁰ 22 Temmuz'da adanın ilk Yüksek Komiseri ve Genel Valisi olarak atanmıştır.⁹¹ Yüksek Komiserin beraberinde adaya, büyük bir İngiliz ve Hint askerî birliği, bazı özel hizmet subayları ve üç sivil yetkili getirilmiştir.⁹²

⁸⁵ Sonyel 1978, s. 737.

⁸⁶ Hill 2010, s. 294, 295.

⁸⁷ Foreign Office 1920, s. 13.

⁸⁸ Bu olay haricinde kaydedilen tek askerî muhalefet, Mağusa garnizonundaki bir teğmenin ilk başta komutayı devretmeyi reddetmesi hadisesidir. Geride kalan yetkililer, neredeyse istisnasız olarak, İngilizlerle uyum içinde çalışmışlardır. Bkz. Hill 2010, s. 293.

⁸⁹ Hill 2010, s. 296, 297.

⁹⁰ Lee 1934, s. 119.

⁹¹ Preston 1967, s. 4.

⁹² Foreign Office 1920, s. 13.

İdareyi, Türk Valisi Besim Paşa'dan devraldığında, altı ilçeden sorumlu olan Türk kaymakamların yerine altı İngiliz subayı atamıştır. Adanın idari bölgeleri hiçbir şekilde değiştirilmemiş ve sonraki tarihlerde gerçekleşen küçük değişiklikler haricinde, eski (Türk) idari sistemi korunmuştur.⁹³ Wolseley'nin ardından 23 Haziran 1879'da Albay Robert Biddulph, Yüksek Komiser olarak atanmış ve ada 1880'de Sömürge Ofisi'nin yönetimi altına alınmıştır. O zamandan beri bir İngiliz İmparatorluğu'nun kolonisi olarak yönetilen ada, esasında halen Osmanlı toprağıydı, yalnızca idaresi İngiltere'ye devredilmişti. Öyle ki Osmanlı Devleti'nin bayrağı bazı resmî yerlerde bulunmaktaydı. Adadaki *de Facto* İngiliz yönetimi, 1914'teki İngiliz ilhakına kadar devam etmiştir.⁹⁴

Resim 4: İngiliz bayrağının Lefkoşa'da göndere çekildiği anın tasviri.⁹⁵

⁹³ Gazioğlu 1990, s. 103.

⁹⁴ Foreign Office 1920, s. 14.

⁹⁵ *Illustrated London News*, 10 August 1878.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Hindistan Yolu İçin Önemi ve İngiliz Dış Politikasına Etkisi

Kıbrıs'ın yönetiminin İngilizlere geçmesinin ardından yaklaşık iki sene sonra Kıbrıs Yüksek Komiserliği'nin raporu yayımlanmıştır. Robert Biddulph, son on iki ayda Kıbrıs'ta yapılanların bir özetini geçmektedir. Tümgeneralin raporuna göre; burada atılan ilk adımlardan biri daha düzenli bir para birimi ve mali sistem oluşturmaktır. Bu konuda başarılı olunmuş gibi gözükmektedir. 1880 Mayıs'ı itibarıyla Kıbrıs'ın para biriminin neredeyse İngiltere'ninkine eşit bir seviyeye geldiği söylenmektedir. İhracat vergileri kaldırılmış ve 1879 yılı boyunca tahıl ithalat vergileri geçici olarak askıya alınmıştır. Gümrük vergilerinin büyük oranda kaldırılmasına rağmen, toplam hasıla İngiliz işgalinden önceki beş yılın ortalamasını önemli ölçüde aşmış durumdadır. Adanın ortalama harcaması da İngiliz yönetimi altında çok daha fazladır. İngiliz Hükümeti, maddi konuların yanı sıra adalet sistemini ve yönetimini iyileştirmeye çalışmaktadır. Adadaki yollar da büyük ölçüde iyileştirilmiştir. Adanın sağlık alanındaki genel durumunun da artık son derece tatmin edici bir hale geldiği aktarılmaktadır.⁹⁶

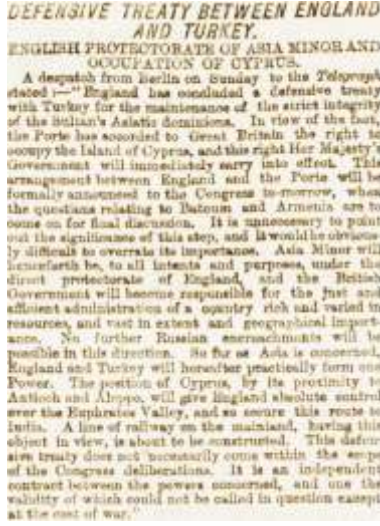
Bu antlaşmayla birlikte artık Anadolu da İngiltere'nin doğrudan himayesi altında gözükmemektedir. Türk topraklarına bu yönde daha fazla Rus tecavüzü mümkün gözükmemektedir. Kıbrıs'ın konumu, Antakya ve Halep'e yakınlığı nedeniyle, İngiltere'ye Fırat Vadisi üzerinde mutlak kontrol sağlayacak ve böylece Hindistan'a giden bu yol güvence altına alınacaktır. Sicilya ve Sardunya'dan sonra Akdeniz'deki adaların en büyüğü olan Kıbrıs'ın, Levant'ın doğu kesimindeki konumu, Akdeniz'de denizcilik ve ticari nüfuz iddiasında bulunan her gücün hırsını tahrik edecek niteliktedir. Fırat Vadisi Demiryolu bir gün gerçeğe dönüşürse, Kıbrıs mevcut önemi bir yana bu proje kapsamında da çok önemli bir istasyon olacaktır. Zaten bu amaca yönelik bir demiryolu hattı inşa edilmek üzeredir.⁹⁷

İngiliz-Türk savunma anlaşmasına ve Kıbrıs'ın İngilizlere teslimine, Ruslardaki yansımaya iyi bir örnek olarak; Rus heyetinin bir üyesinin deyişiyle “*zamanının büyük Yahudisi*” Disraeli, bir Rus (93 Harbi) zaferini bir Rus yenilgisine ve bir İngiliz zaferine dönüştürmüştür. Zira Benjamin Disraeli, Doğu Akdeniz'de son derece önemli bir stratejik üs olan Kıbrıs adasını Osmanlı'dan alarak Hindistan'a giden güzergahı güvence altına almıştır. Disraeli'nin önlemleri sonucunda Rusya, Yakın Doğu'daki egemenliğini güvence altına alan ve Hindistan'a doğru ilk adımını sinyallerini veren Ayastefanos Barış'ını değiştirilmek üzere Berlin Kongresi'ne sunmak zorunda

⁹⁶ “Cyprus under British Rule”, *Grantham Journal*, 29 May 1880, s. 7.

⁹⁷ “Defensive Treaty between England and Turkey”, *Western Gazette*, 12 July 1878, s. 3; “The Island of Cyprus”, *Shields Daily Gazette*, 10 July 1878, s. 3.

kalmıştır.⁹⁸ Başbakan'ın "eski ve sadık müttefik" olarak andığı Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü ve bağımsızlığı konusundaki hassasiyeti iyi bilinmektedir. İngiltere bu hamleyle hem bu müttefiki Rusya'ya karşı korumuş hem de Kıbrıs gibi değerli bir istasyonu, adayı kazanmıştır. Bu kritik hamleyle birlikte, bir ucunda Cebelitarık, diğer ucunda Kıbrıs olan Akdeniz, bir İngiliz gölü haline gelebilirdi.⁹⁹

Resim 5: İngiltere ile Türkiye Arasında Savunma Anlaşması¹⁰⁰

İngiliz-Türk Anlaşması ve Kıbrıs'ın İngiltere tarafından işgali Alman Hükümeti tarafından ise onaylanmıştır. Çünkü Bismarck bunu Hindistan'daki İngiliz çıkarlarını güvence altına almanın tek etkili yolu olarak görmektedir.¹⁰¹ Keza Kıbrıs'ın istilası tamamlanıp yönetimi İngilizlere geçtiğinde, İngiliz subaylarının bir kısmı İngiltere'ye, topçu birliklerinin komutanı Yarbay M'Leod ile Binbaşı Shortland ve Ward komutasındaki iki Kraliyet topçu bataryası Hindistan'a dönmüştür.¹⁰² Böylece Kıbrıs, ilk kez İngiltere ile Hindistan arasında bir istasyon olarak, görevini ifa etmiştir.

⁹⁸ Tichy 1940, s. 117.

⁹⁹ "The Cyprus Convention", *Liverpool Mercury*, 18 July 1878.

¹⁰⁰ *Western Gazette*, 12 July 1878, s. 3.

¹⁰¹ "England and Cyprus", *Standard*, 11 July 1878, s. 5; "The Anglo-Turkish Convention", *Southampton Herald*, 13 July 1878, s. 2.

¹⁰² "Troops for India", *Irish Patriot*, 12 Oct. 1878, s. 5.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Hindistan Yolu İçin Önemi ve İngiliz Dış Politikasına Etkisi

Resim 6: İngiltere-Cebelitarık-İstanbul-Kıbrıs arasındaki denizyolu bağlantısı ve İngilizlerin Akdeniz'deki hakimiyeti.¹⁰³

Resim 7: İngiltere ve Kıbrıs (Alman Hükümetinin Görüşleri)¹⁰⁴

¹⁰³ Brassey 1880, s. i.

¹⁰⁴ "England and Cyprus", *Standard*, 11 July 1878, s. 5.

Rus ve Alman görüşleri bir yana İngiltere'deki tepkiler ise ikiye ayrılmıştır. Bir kısım bu süreci elbette olumlu karşılarken bir kesim ise Kıbrıs'ın İngiliz dış politikası için haiz olduğu tüm öneme rağmen İngiliz hükümetinin Kıbrıs'ı istila etmesini ve İngiliz birliklerinin buraya yerleşmesini eleştirmiştir. Bilhassa da İngiltere'de muhalefet konumunda bulunan liberaller, Disraeli hükümetini ağır bir eleştiri yağmuruna tutmuştur. Eleştirilerinin odağında ise Kıbrıs'ta, İngiliz donanmasının kullanabileceği bir limanın olmamasıydı. Bu bağlamda “*teknik anlamda limanı olmayan, Akdeniz'in ücra köşesindeki bir adanın, Rus işgaline karşı harekât üssü olarak İngilizlere nasıl hizmet edebileceği*” merak ve eleştiri konusuydu.¹⁰⁵ Kıbrıs Antlaşması'ndan bir hafta sonra basına yansıyan haberlere ve söylemlere göre Kıbrıs'ın İngiltere'ye değerinden çok daha fazlasına mal olacağı iddia edilmiştir. Kıbrıs'ın her ne kadar Mısır'ın anahtarı olması ve Hindistan'a giden yolu güvence altına alması, göz ardı edilemeyecek avantajlar olsa da Osmanlı topraklarını tüm saldırılara karşı savunmanın oldukça zor ve ciddi bir taahhüt olduğunun altı çizilmiştir.¹⁰⁶ Kimileri tarafından “zafer” olarak adlandırılan Disraeli'nin Kıbrıs girişimi, *Punch* gibi satirik-mizahî dergilerde de alay konusu olmuştur. Zira İngiltere Başbakanının, Kıbrıs'ı alma karşılığında Osmanlı topraklarını Rusya'ya karşı koruma vaadiyle, omuzlarına ciddi anlamda ağır bir yük aldığı alaycı-eleştirel bir biçimde ifade edilmiştir. *Punch*'a göre, iddia edildiğinin aksine Kıbrıs Antlaşması barış getirmek bir yana, ada savaş amaçlı ele geçirilmiştir. Bu argümanlarla, Disraeli hükümetinin Osmanlı ve Kıbrıs politikası eleştirilmiştir.¹⁰⁷

Resim 8: İngiliz-Türk Antlaşması, Kıbrıs¹⁰⁸

¹⁰⁵ Varnava 2015, s. 97, 98.

¹⁰⁶ “The Cyprus Convention”, *Liverpool Mercury*, 18 July 1878.

¹⁰⁷ Varnava 2005, s. 172.

¹⁰⁸ “A Blaze of Triumph”, *Punch, or the London Charivari*, 27 July 1878.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Hindistan Yolu İçin Önemi ve İngiliz Dış Politikasına Etkisi

Kıbrıs'ın neden ısrarla İngiliz toprağı yapılmak istendiğı de sorgulanmaktadır. Kıbrıs'ın, Mısır'a ve Süveyş Kanalı üzerinden Hindistan'a giden yola hâkim stratejik bir konum olarak değerli olduğı ve İngiltere'nin bu önemli noktayı, Cebelitarık, Malta ve Mısır'dan Akdeniz'e uzanan iletişim zincirindeki eksik halkayı tamamlamak için işgal ettiğı makul karşılanmaktadır. Fakat bununla birlikte İskenderiye'ye yaklaşık 45 saatlik, Kıbrıs'a ise 20 saatten az mesafede bulunan Girit'in de gayet bu amaca hizmet edebileceğı ima edilerek, "Kıbrıs'ın bir İngiliz mülkü olarak ne faydası var?" sorusu sorulmuş, Mısır'daki karışıklıklar gibi bir sorunlar varken, Kıbrıs'ın İngiltere'ye sağlayacağı avantajlar ne olursa olsun, İngiltere'nin Mısır meselesine karışmaması gerektiğı ifade edilmiştir (Resim 9).¹⁰⁹

Resim 9: Bir İngiliz Mülkü Olarak Kıbrıs'ın Değeri¹¹⁰

Başka bir gazetede yine aynı şekilde Kıbrıs'ın İngiltere'ye pahalıya mal olacağı iddia edilmektedir. Ancak pahalılığın sebebi senelik ödenecek meblağ olan 150.000 sterlin değil, Anadolu'daki Türkleri Rus saldırılarına karşı koruma görevidir. Kıbrıs'ın İngiltere adına yeni bir Cebelitarık olacağı ve ayrıca

¹⁰⁹ "The Value of Cyprus as a British Possession", *Nottinghamshire Guardian*, 9 June 1882, s. 6; "What is the Use of Cyprus?", *Manchester Courier and Lancashire General Advertiser*, 6 June 1882, s. 8.

¹¹⁰ *Nottinghamshire Guardian*, 9 June 1882, s. 6.

İngilizlerin Kıbrıs'tan sonra Mısır'ı alacağı (bu olayın gerçekleşeceği 1882'den 4 yıl önce) iddia edilmiştir. Tüm bunlar göz önüne alınarak, Doğu Sorununun yeni bir aşamaya girdiği, ilişkilerin ve bölgenin yeniden şekillenme sürecinin Berlin Kongresi bittikten sonra devam edeceği kaleme alınmıştır.¹¹¹

Resim 10: İngiliz-Türk Anlaşması¹¹²

Aslında tüm bu eleştirilere cevap niteliğindeki anahtar ifade Disraeli'nin, 18 Temmuz'da Lordlar Kamarası'ndaki hitabında saklıdır: “Biz, Lordlarım, gereksiz bir sorumluluğa¹¹³ girmek istemiyoruz; ancak kesinlikle kaçındığımız bir sorumluluk var; haleflerimize küçültülmüş veya zayıflamış bir İmparatorluk devretme sorumluluğundan kaçınıyoruz... Kıbrıs'ın alınması hamlesi aslında Akdeniz'de değil Hint Okyanusu'nda yapılmış bir hamledir.” Layard ise bu konuda her iki tarafın görüşlerine de belirli ölçüde hak veriyordu. Ona göre, adada kullanılabilir bir limanın bulunmaması, Kıbrıs'ı etkili bir deniz üssü

¹¹¹ “General Foreign News/The Anglo-Turkish Treaty”, *Leeds Mercury*, 10 July 1878.

¹¹² *Leeds Mercury*, 10 July 1878.

¹¹³ Muhalefetin ve basının eleştirilerine konu olan buradaki sorumluluk, Osmanlı topraklarını Rusya'ya karşı koruma ve Osmanlı'da yapılacak reformların denetlenmesi sorumluluğudur.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Hindistan Yolu İçin Önemi ve İngiliz Dış Politikasına Etkisi

olarak neredeyse işlevsiz hâle getiriyordu; ancak adanın Doğu Akdeniz'e hâkim konumu ile Mısır ve Süveyş Kanalı'na yakınlığı nedeniyle stratejik önemini de tamamen kabul etmekteydi. Ayrıca o, Kıbrıs'ın Anadolu ve Suriye'de ticaretin ve tarımın gelişimine katkıda bulunabileceğine ve Kıbrıs'ta iyi bir yönetim örneği sunarak Sultan'ın Asya'daki hâkimiyet sahalarına örnek olunabileceğine inanmaktaydı.¹¹⁴ Hükümete yapılan tüm eleştiriler haklı olsa dahi, Disraeli'nin altını çizdiği Hindistan ve Layard'ın dikkat çektiği Mısır/Süveyş Kanalı mevzuları göz önüne alındığında İngiltere'nin, Kıbrıs hamlesi Büyük Oyun'da Ruslara karşı bir puan kazanımı olarak değerlendirilmektedir.¹¹⁵

İngiltere'nin Kıbrıs hamlesine Anadolu'da ve Avrupa'da bir cevap veremeyen Rusya, alternatif bir yol izleyerek hamlesini Asya'da yapmıştır. Kırım Harbi ve şimdi de Kıbrıs hamlesi ile Rusya'nın Orta Asya üzerinde daha fazla nüfuz kurmasının zamanı geldiği düşünülmekteydi. Afganistan hamlesi, Kıbrıs'ın ele geçirilmesi ile İngilizlerin, Akdeniz ve Anadolu başta olmak üzere Asya'daki nüfuzunu arttırmasına doğal bir cevap olarak planlanmaktadır. Bu kapsamda, Rusya'nın Türkistan Genel Valisi, Afgan Emiri Şir Ali Han'a bir elçi göndermiştir. Bu yıllarda, Afgan hükümdarın Rusların Asya'daki rakibi İngilizlerle iyi ilişkiler içinde olmaması Rus-Afgan ilişkilerinin daha kolay kurulacağını düşündürmekteydi. Zira bu dönemdeki II. İngiliz-Afgan Savaşı (1878-1880) ile Kıbrıs meselesinin zamanlaması manidardır. Öyle ki İngiltere, Rusya'nın Anadolu'daki en yakın komşusu olmak istiyorsa, Rusya'nın da Hindistan'daki İngiliz sınırlarına biraz daha yaklaşmak istemesi ve Afganistan ile tehdit etmesi doğal bir sürecin parçasıydı.¹¹⁶ Hülâsa Rusların Afganistan'a yakınlaşması ve İngiliz sömürgesi Hindistan'ı tehdit etmesi, İngiliz-Türk Anlaşması'na ve Kıbrıs'ın İngilizlerce ele geçirilmesine bir cevap mahiyeti taşıdığı anlaşılmaktadır. Gerçekten de Afganistan'daki gelişmeler, İngilizleri önlem almaya sevk etmiş ve II. İngiliz-Afgan Savaşı sebebiyle İngilizler 42. Alay'ı derhal Hindistan'a göndermiştir.¹¹⁷

Bu dönemde, Mısır'daki milliyetçi hareketlerin bir sonucu olarak Ahmed Urâbî önderliğinde bir ayaklanma başlamıştır. Urâbî ve destekçileri, hem Mısır'daki yabancı etkisine hem de yerel elitlerin yönetimine karşı çıkıyordu. Bu isyan, Mısır'daki yabancı güçlerin çıkarlarını tehdit ettiği için özellikle İngiltere tarafından yakından takip edilmekteydi. İngilizlerde, 93 Harbi'nin sonuçlarının da etkisiyle artık İngiltere'nin ve ticaret dünyasının çıkarları için,

¹¹⁴ Lee 1934, s. 113-121.

¹¹⁵ Richter 2014, s. 91.

¹¹⁶ BDOFA, Doc. 80 3871/86A(i).

¹¹⁷ Brassey 1880, s. 260.

Mısır üzerinden Hindistan'a giden güzergahın Osmanlı Sultanının egemenliğinden Hindistan İmparatoriçesinin egemenliğine geçmesi gerektiği düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır.¹¹⁸ Eğer Mısır, şimdi Osmanlı'dan bağımsız hale getirilmezse, birkaç yıl içinde, muhtemelen şimdikinden daha zor koşullar altında, bağımsızlık sorununun yeniden gündeme geleceği beklenmektedir. İşte tüm bu sebeplerle Mısır'ın tamamen "bağımsız" olması İngilizlerce arzu edilmektedir.¹¹⁹ Zaten 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması, Kanal'ın 1875'te İngilizler tarafından satın alınması, 93 Harbi, Berlin Konferansı ve Kıbrıs'ın İngilizlere geçmesi gibi gelişmelerle birlikte son olarak 1880'de Gladstone başbakanlığında Liberal Hükümet'in iktidara gelmesi, İngiltere'de daha aktif bir Mısır politikasına sebep olmuştur.

İngiltere, Urâbî İsyanı'nı bir tehdit ve aynı zamanda bir fırsat olarak görmüş, Süveyş Kanalı'nın güvenliğini sağlamak için harekete geçmiştir. 1882 yılında İngilizler, isyanı bastırmak bahanesiyle Mısır'a askerî müdahalede bulunmuştur. "Bahane" ifadesi bilinçli bir şekilde kullanılmaktadır zira, Kıbrıs'ın İngilizlere verilmesinin ardından Berlin Kongresi'ni takip eden günlerde İngilizlerin sonraki hedefinin Mısır olduğu ve buranın da İngilizlerce ilhak edilebileceği konuşulan, tahmin edilen bir mevzuydu.¹²⁰ Fransızlar başlangıçta bu müdahaleye destek verirken, daha sonra çekilmişler ve İngilizler bu süreci tek başına yürütmüştür. İskenderiye, İngiliz donanması tarafından topa tutulmuş ve şehre çıkarma yapılacağı ilan edilmiştir. Urabî Paşa ve emrindeki isyancılar, şehre altı saat mesafedeki Kefrû'd-devvâr havalisine çekilmiştir.¹²¹ İngiliz kuvvetleri, 20 Ağustos 1882 tarihinde Port Said ve İsmailiye şehirlerini işgal etmiştir. 13 Eylül'de ise İngiliz ordusu, Urabî Paşa'nın kuvvetlerini yalnızca birkaç saat içinde bozguna uğratmış ve Paşa, bu yenilginin ardından Kahire'ye kaçmıştır. Kahire de iki gün sonra General Wolseley tarafından ele geçirilince Urabî Paşa ve destekçilerinin teslim olmaktan başka şansı kalmamıştır.¹²² Urâbî İsyanı'nın bastırılmasının ardından İngiltere, Mısır'da resmi bir sömürge idaresi kurmasa da ülkeyi fiilen kontrol etmeye başlamıştır. Mısır, görünürde hâlâ Osmanlı Devleti'nin bir parçasıydı, ancak İngilizler, Mısır'ın mali ve askerî yönetimini ellerinde tutarak Süveyş Kanalı'nın ve Hindistan deniz yolunun güvenliğini sağlamıştır.¹²³

¹¹⁸ BDOFA, Doc. 679 3321/163.

¹¹⁹ BDOFA, Doc. 156 4741.

¹²⁰ BOA. Y.EE. 76/3.

¹²¹ BOA. Y.EE. 128/32.

¹²² Cromer 1916, s. 322, 323; Özkaya Özer 2007, s. 253.

¹²³ Görgün 2012, s. 167-169; Görgün 2004, s. 570.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Hindistan Yolu İçin Önemi ve İngiliz Dış Politikasına Etkisi

Kıbrıs, İngiltere için Doğu Akdeniz'de askerî ve lojistik bir üs hâline geldikten sonra İngilizler Akdeniz'deki donanmasını ve Mısır'daki çıkarlarını koruyabilmek adına bu üsse büyük önem vermiştir. Zira 1882 Mısır müdahalesi sırasında Kıbrıs aktif bir lojistik üs olarak (İngiliz birliklerinin ikmali ve harekât hazırlıkları için Kıbrıs'taki limanlar ve depolar) kullanılmıştır.¹²⁴ İngiltere için hem Kıbrıs hem Mısır, Hindistan yolunun güvenliği açısından vazgeçilmezdi. Urâbî İsyanı'nın Süveyş Kanalı'nı tehlikeye atması, İngilizleri hem Mısır'a müdahaleye hem de Kıbrıs'taki mevcudiyetlerini daha da güçlendirmeye itmiştir. Hülâsa, sırasıyla Süveyş Kanalı, Kıbrıs ve Mısır'ın İngiltere'nin kontrolüne geçmesi İngiltere'nin Hindistan yolunun güvenliği sağlama adına Doğu Akdeniz'de kalıcı bir güç olarak yerleşmesini pekiştiren temel unsurlardır. Ayrıca İngilizlerin Kıbrıs'ı ele geçirmesinin ve Mısır'ı işgalinin en önemli sonuçlarından biri olarak; Hindistan'a giden yol bizzat kontrol edildiğine göre, İngiltere'nin artık İstanbul'u kontrol etmesi ya da bu şehrin Türk kalması eskisi kadar hayatî bir mesele değildi.¹²⁵ İngilizlerin, Süveyş Kanalı'nın, Kıbrıs'ın ve Mısır'ın hakimiyetini ele geçirmesinin, XIX. yüzyılın başından beri devam eden Osmanlılara yardım ederek "Hasta Adam"ı hayatta tutma politikasını temelden değiştiren etkisi işte bu bakış açısidir.

Sonuç

XIX. yüzyıl dünya siyasetinde İngiltere'nin yükselişi ve küresel gücünü pekiştirmesinde Hindistan'ın stratejik önemi büyük bir rol oynamıştır. İngiltere, Hindistan'daki egemenliğini koruma ve genişletme adına dünya çapında bir ulaşım ve iletişim ağı inşa etmiş, bu kapsamda Akdeniz, Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı gibi hayatî öneme sahip bölgelerde kontrol sağlamaya çalışmıştır. Hindistan'a giden yolları güvence altına almak, İngiltere'nin dış politikasının temel taşlarından biri haline gelmiş; Mısır, Kıbrıs ve Orta Doğu gibi bölgeler, bu stratejik hedef doğrultusunda politik, ekonomik ve askerî anlamda İngiliz nüfuzunun yoğunlaştığı alanlar olmuştur. Hindistan'ı koruma kaygısı, İngiltere'nin dünya siyasetinde attığı pek çok adımın ardındaki itici güç olmuş ve küresel dengelerde belirleyici bir etken haline gelmiştir.

Bu stratejik yaklaşımlar, İngiltere'nin sadece Hindistan üzerindeki egemenliğini değil, aynı zamanda Akdeniz ve Orta Doğu üzerindeki etkisini de artırmıştır. İngiltere'nin, Süveyş Kanalı'nın ve ardından Kıbrıs'ın kontrolünü ele geçirmesi, hem Hindistan'a daha hızlı ulaşımı sağlamış hem de diğer Avrupa devletlerinin bölgede artan etkisini dengelemeye yönelik bir hamle

¹²⁴ BOA. Y.PRK.HR. 6/44.

¹²⁵ Große Politik, Nr. 8727.

olmuştur. Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçişi ve Mısır'ın fiilen İngiltere tarafından yönetilmesi, bu politikaların başarıya ulaştığını göstermektedir. Hülasa, İngiltere'nin XIX. yüzyıl boyunca dünya siyasetine yön veren politikaları, Hindistan merkezli bir stratejik perspektifin ürünü olmuş; bu perspektif, deniz ticareti, askerî strateji ve siyasi nüfuzla pekiştirilerek İngiliz İmparatorluğu'nun gücünün temelini oluşturmuştur.

Mezkûr bölgelerin istisnasız bir şekilde hepsinin Osmanlı Devleti'nin kontrolünde olması, Osmanlı-İngiliz ilişkilerini de derinden etkilemiştir. Bu yüzden XIX. yüzyılda Osmanlı-İngiliz ilişkileri, İngiltere'nin Hindistan'a giden yolları güvence altına alma stratejisi doğrultusunda şekillenmiştir. Osmanlı Devleti, jeopolitik konumu nedeniyle İngiltere için hem bir müttefik hem de stratejik bir alan olarak önem arz etmiştir. Özellikle Boğazlar, Kıbrıs ve Mısır gibi bölgeler, İngiltere'nin Asya'daki çıkarlarını koruma noktasında kritik bölgeler haline gelmiştir. İngiltere, Osmanlı Devleti'ni zaman zaman Rus yayılmacılığına karşı destekleyerek, Osmanlı toprak bütünlüğünü savunmuş ve bu yolla Hindistan'a giden yolların güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Ancak, Osmanlı'nın zayıflamasıyla birlikte İngiltere'nin politikası, bu stratejik bölgeleri doğrudan kontrol etme yönünde değişmiştir. 1878'de Kıbrıs'ın İngiliz yönetimine geçmesi ve 1882'de Mısır'ın fiilen işgal edilmesi, İngiltere'nin Osmanlı'ya karşı daha müdahaleci bir tutum sergilediğini göstermektedir. Bu bağlamda, Osmanlı-İngiliz ilişkileri, İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda denge ve müdahale politikaları arasında gidip gelmiş; nihayetinde İngiltere, Osmanlı topraklarında stratejik avantajlar elde ederek Hindistan'ın güvenliğini pekiştirmiştir. Almanların, Asya'da siyasi-ticarî girişimleriyle paralel bir şekilde yükselen Osmanlı Devleti-Almanya ilişkilerinin dikkat çektiği dönemde, Süveyş Kanalı ile Kızıldeniz'in, Kıbrıs ve Mısır ile Doğu Akdeniz'in kontrolünün İngiltere'ye geçmesi İngilizleri, Boğazların ve Osmanlıların korunması politikasından vazgeçebilecek bir konuma getirmiştir.

KAYNAKLAR

a. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âsafî, Âmedî Kalemî (A. AMD.) 31/37.
Hariciye Nezâreti Sefaretler Evrakı (HR. SFR.) 11/18; 11/26; 12/2; 12/19.
Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım Evrakı (HR. SYS.) 973/3.
Kıbrıs Millî Arşivi Fetva Eminliği Evrakı (KB. MAA. FE.) 7/49.
Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.) 76/3; 128/32.
Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. HR.) 6/44.

b. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

British documents on foreign affairs (BDOFA): reports and papers from the Foreign Office confidential print. Part I, From the mid-nineteenth century to the First World War. Series B, The near and Middle East, 1856-1914. General Editors Kenneth Bourne, D. Cameron Watt, editor David Gillard.

BDOFA, Volume III, The Ottoman Empire: Diplomacy of the Powers, 1876-1878.

Doc. 640 3171 Letter (The Earl of Derby to Count Schouvaloff) 6 May 1877 Russo-British relations.

Doc. 679 3321/163 Secret Letter (Lord Odo Russell to the Earl of Derby) 6 July 1877 German policy.

BDOFA, Volume V, The Ottoman Empire in the Aftermath of the Berlin Settlement, 1878-1883.

Doc. 20 3752 Confidential Letter (Sir A. H. Layard to the Marquis of Salisbury) 5 Aug. 1878 Railway construction.

BDOFA, Volume VIII, The Ottoman Empire in North Africa: The Suez Canal, Red Sea, and Tunisian Problems, 1859-1882.

Doc. 1 842 Memorandum (Memorandum of Correspondence respecting the Suez Canal projected by M. Lesseps) 28 Dec. 1859 Suez Canal project.

Doc. 65 1404/289 Confidential Letter (Sir H. Bulwer to Earl Russell) 23 Aug. 1864 Suez Canal project.

Doc. 111 2746/1 Telegram (The Earl of Derby to Major-General Stanton) 15 Nov. 1875 Suez Canal: Khedive's shares.

Doc. 112 2746/3 Telegram (Major-General Stanton to the Earl of Derby) 16 Nov. 1875 Suez Canal: Khedive's shares.

Doc. 113 2746/4 Telegram (Major-General Stanton to the Earl of Derby) 16 Nov. 1875 Suez Canal: Khedive's shares.

Doc. 114 2746/5 Telegram (The Earl of Derby to Major-General Stanton) 17 Nov. 1875 Suez Canal: Khedive's shares.

Doc. 118 2746/9 Telegram (The Earl of Derby to Major-General Stanton) 18 Nov. 1875 Suez Canal: Khedive's shares.

Doc. 122 2746/15 Letter (The Earl of Derby to Lord Lyons) 20 Nov. 1875 Suez Canal: Khedive's shares.

Doc. 225 4592 Further Memorandum (respecting the Neutralization of the Suez Canal / Russo-Turkish War) 26 Feb. 1882 Suez Canal neutralization.

BDOFA, Volume IX, The Ottoman Empire in North Africa: Intervention in Egypt and the Sudan, 1876-1885.

Doc. 1 4509 Memorandum (Summary by Lord Tenterden of the History of the Administration of Egypt: 1840-81) 10 Oct. 1881 Egypt: administration.

Doc. 156 4741 Memorandum (Memorandum on the present Situation in Egypt) 18 Sept. 1882 Egypt: present situation.

BDOFA, Volume XI, Britain, Russia and Central Asia, 1865-1878.

Doc. 80 3871/86A(i) Translation Press Abstract (Moscow Gazette) 18 and 19 July 1878 Russia and Afghanistan-Substance of Article in the "Moscow Gazette" of July 6-18, 1878.

Die große Politik der europäischen Kabinette 1871-1914, Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes, Band 25 (2): Die Englisch-Russische Entente und der Osten. (hrsg.) J. Lepsius, A. M. Bartholdy, F. Thimme, (Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1927).

Kapitel CLXXXVII (Das Sandschakbahnprojekt Verdächtigungen Deutscher Politik): Nr. 8727, Der Botschafter in Petersburg Graf von Pourtales an den Reichskanzler Fürsten von Bülow (Entzifferung), St. Petersburg, den 25. Februar 1908.

Kapitel CXCI (Die Jungtürkische Revolution und die Mächte 1908): Nr. 8911, Der Botschafter in Konstantinopel Freiherr von Marschall an den Reichskanzler Fürsten von Bülow, Therapia, den 4. September 1908.

c. Gazeteler

Gale Primary Sources: British Library Newspapers; The Times Digital Archive.

Alnwick Mercury, 13 July 1878.

Bristol Mercury, 12 July 1878.

Grantham Journal, 29 May 1880.

Illustrated London News, 10 August 1878.

Irish Patriot, 12 Oct. 1878.

Leeds Mercury, 10 July 1878.

Liverpool Mercury, 18 July 1878.

Manchester Courier and Lancashire General Advertiser, 6 June 1882.

Nottinghamshire Guardian, 9 June 1882.

Punch, or the London Charivari, 27 July 1878.

Shields Daily Gazette, 10 July 1878.

Southampton Herald, 13 July 1878.

Standard, 9 July 1878, 11 July 1878.

Star [Guernsey], 11 July 1878.

The Times, 12 July 1878.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Hindistan Yolu İçin Önemi ve İngiliz Dış Politikasına Etkisi

Western Gazette, 12 July 1878.

d. Araştırma ve Kaynak Eserler

- Acton 2020 Lord Acton, *Tarih Üzerine Bir Ders*, çev. Kerem Başer, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Akbulut 2016 Uğur Akbulut, *Hindistan Yolu ve İngilizler - Fırat Nehri'nde İlk İngiliz Vapurları*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Anderson 2000 M. S. Anderson, *Doğu Sorunu, 1774-1923*, çev. İdil Eser, İstanbul.
- Aydın 2011 Mustafa Aydın, “Çerkez Kıyılarında İngilizler (1829-1837)”, *Tarih Dergisi*, S. 38, s. 79-100.
- Beydilli 2010 Kemal Beydilli, “Şark Meselesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, s. 352-357.
- Brassey 1880 Annie Brassey, *Sunshine and Storm in the East, or, Cruises to Cyprus and Constantinople: with Upwards of 100 Illustrations Chiefly from Drawings by the Hon. A. Y. Bingham*, (New York: Henry Holt and Company), (Gale Primary Sources: *Nineteenth Century Collections Online*).
- Britannica “Sir Frederick John Goldsmid”, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Frederick-John-Goldsmid>.
- Cain; Hopkins 2016 P. J. Cain; A. G. Hopkins, *British Imperialism: 1688-2015*, New York: Routledge.
- Cevdet Paşa 2018 Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet - (II. Cilt-I. Kitap)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Cevdet Paşa 1960 Cevdet Paşa, *Tezâkir (13-20)*, yay. Prof. Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Cevdet Paşa 1991 Cevdet Paşa, *Tezâkir (40)*, yay. Prof. Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Cromer 1916 The Earl of Cromer, *Modern Egypt*, Vol. I, New York: The Macillan Company.
- Çolak 2017 Fatih Çolak, “Almanya'nın Doğu Siyaseti Çerçevesinde Türkistan'a Bakışı (20. Yüzyıl Başı)”, *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 9-10 Ekim 2017, İstanbul, (ed. Abdulvahap Kara vd.), s. 391-404.
- Çolak 2019 Fatih Çolak, *Alman İmparatorluğu ve Türkistan (1910-1920)*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Evans 1829 Sir George De Lacy Evans, *On the Practicability of an Invasion of British India: and on the Commercial and Financial Prospects and Resources of the Empire*, London: Richardson.

- Ferguson 2017 Niall Ferguson, *İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirdiği*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: YKY.
- Foreign Office 1920 Foreign Office, *Cyprus*, (Prepared Under the Direction of the Historical Section of the Foreign Office), London: H.M. Stationery Office.
- Gaillard 2021 Gaston Gaillard, *Türkler ve Avrupa*, çev. Zuhâl İnci Baycılı, İstanbul: Kanon Kitap.
- Gallenga 1882 Antonio Gallenga, *A Summer Tour in Russia*, London.
- Gazioğlu 1990 Ahmet C. Gazioğlu, *The Turks in Cyprus: a province of the Ottoman Empire (1571-1878)*, London.
- Gencer 1992 Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, s. 516-517.
- Godkin 1877 Edwin L. Godkin, "The Eastern Question", *The North American Review*, Vol. 124, No. 254, s. 106-126.
- Görgün 2004 Hilal Görgün, "Mısır (Fransız İşgali ve Sonrası)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, s. 569-575.
- Görgün 2012 Hilal Görgün, "Urâbî Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, s. 167-169.
- Grey 1925 Sir Edward Grey, *Twenty-Five Years 1892-1916*, Vol. I, New York: Frederick A. Stock Company.
- Günarslan 2019 Hüseyin Günarslan, "1857 Hint İsyanı: Kanpur Katliamı ve Lucknow Mücadelesi", *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, C. 3, S. 1, s. 91-110.
- Hill 2010 George Hill, *A History of Cyprus*, Vol. IV: The Ottoman Province. The British Colony, 1571-1948, ed. Harry Luke, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hopkirk 2022 Peter Hopkirk, *Büyük Oyun (Orta Asya'da Gizli Savaş)*, çev. Renan Akman, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Issawi 1966 Charles Issawi, *The Economic History of The Middle East 1800-1914*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Kalkan 2024 Salih Kalkan, "Hindistan'da İngiliz Eğitim Sisteminin Sir Seyyid Ahmed Han'ın Eğitimciliği Üzerindeki İz Düşümleri", *Akif*, S. 54/2, s. 258-283.
- Karakulak 2025 Mesut Karakulak, *93 Harbi - Esir İmparatorluk*, İstanbul: Kronik Kitap.
- Kinneir 1818 John MacDonald Kinneir, *Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the Years of 1813 and 1814*, London: John Murray.
- Koday 1998 Zeki Koday, "Kıbrıs'ın Jeopolitik Önemi", *Türk Coğrafya Dergisi*, sayı 33, s. 419-428.
- Konukçu 1991 Enver Konukçu, "Babürlüler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, s. 400-404.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Hindistan Yolu İçin Önemi ve İngiliz Dış Politikasına Etkisi

- Köse 2006 Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kurat 1987 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Lee 1931 Dwight E. Lee, "A Memorandum Concerning Cyprus, 1878", *The Journal of Modern History*, Vol. 3, No. 2, s. 235-241.
- Lee 1934 Dwight E. Lee, *Great Britain and the Cyprus Convention Policy of 1878*, Cambridge: Harvard University Press.
- Library of Congress <https://www.loc.gov/item/2010587002/>.
- Mackinder 2013 H. J. Mackinder, *Tarihin Coğrafi Kalbi*, çev. ve haz. Kadir Yılmaz, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Özcan 1995 Azmi Özcan, "1857 Büyük Hind Ayaklanması ve Osmanlı Devleti", *İslâm Tetkikleri Dergisi*, C. 9, s. 269-280.
- Özel 2021 Taha İ. Özel, *İngiliz Doğu Hindistan Şirketi*, İstanbul: Vadi Yayınları.
- Özkaya Özer 2007 Sevda Özkaya Özer, *Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)*, Fırat Üniversitesi SBE Doktora Tezi, Elâzığ.
- Özkaya Özer 2012 Sevda Özkaya Özer, "Mısır Demiryollarının Modernleşme Açısından Önemi", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara, Türkiye, s. 2383-2394.
- Özkaya Özer 1908 "Preliminary Treaty of Peace between Russia and Turkey: Signed at San Stefano, February 9/ March 3, 1878", *The American Journal of International Law*, vol.2, no.4, s.387-401.
- Preston 1967 Adrian W. Preston, "Sir Garnet Wolseley and the Cyprus Expedition, 1878", *Journal of the Society for Army Historical Research*, Vol. 45 No. 181, s. 4-16.
- Richter 2014 H. A. Richter, "The Grand Game and Britain's Acquisition of Cyprus", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, C. 12, S. 17, s. 85-96.
- Rose 1922 J. Holland Rose, "Great Britain and the Eastern Question", *The Journal of International Relations*, Vol. 12, No. 3, s. 307-319.
- Schöllgen 1984 G. Schöllgen, *Imperialismus und Gleichgewicht. Deutschland, England und Orientalische Frage 1871-1914*, München.
- Sharman 2021 J. C. Sharman, *Zayıfların İmparatorlukları (Avrupa Yayılmacılığının Gerçek Hikâyesi ve Yeni Dünya Düzeninin Kuruluşu)*, çev. Fahrettin Biçici, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Sonyel 1978 Salâhi R. Sonyel, "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre Osmanlı Padişahı Abdülhamit 48 Saat İçinde Kıbrıs'ı İngilizlere Nasıl Kiraladı", *Belleten*, C. 42, s. 725-744.

- Sorel 2016 Albert Sorel, *On Sekizinci Asırda Mesele-i Şarkıyye ve Kaynarca Muâhede-i*, çev. Yusuf Ziya, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Stone 2015 James Stone, “Bismarck and the Great Game: Germany and Anglo-Russian Rivalry in Central Asia, 1871-1890”, *European History*, Vol. 48, No. 2, s. 151-175.
- Şahin 1988 İlhan Şahin, “Abbas Hilmi I”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, s. 25.
- Tanilli 2019 Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası (V. Cilt) - 19. Yüzyıl: İlerlemeler ve Çelişmeler*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tichy 1940 Herbert Tichy, *Afghanistan: Das Tor nach Indien*, Leipzig: Wilhelm Goldmann Verlag.
- Topsakal 2022 İlyas Topsakal, *Rusya Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Uncu 2025 Cem Uncu, *XIX. Yüzyılda İngiliz Dış Politikası Çerçevesinde Güney Türkistan’da Büyük Oyun ve Yankaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE.
- Varnava 2005 Andrekos Varnava, “Punch and the British occupation of Cyprus in 1878”, *Byzantine and Modern Greek Studies*, 29:2, pp. 167-186.
- Varnava 2015 Andrekos Varnava, *British Imperialism in Cyprus 1878-1915: The Inconsequential Possession*, Manchester: Manchester University Press.

SUMMARY

The study explores the strategic significance of Cyprus and the Eastern Mediterranean within British foreign policy during the late 19th century, particularly in connection with the protection of British India and the imperial trade routes. The narrative begins with Britain’s unprecedented rise in global power from the eighteenth century onwards, reaching its zenith during the Victorian era. Britain established dominance in maritime transport, industry, banking, and global commerce, supported by a worldwide network of ports and communication routes. Central to this imperial system was the doctrine of free trade, enabling Britain to import raw materials and export industrial products to global markets, prioritizing national prosperity and imperial interests above all else.

Cyprus, located at the intersection of Europe, Asia, and Africa, historically held military and economic importance due to its position in Eastern Mediterranean trade routes and strategic proximity to the Levant. British imperial planners envisioned Cyprus as a forward military base, especially in light of increasing geopolitical rivalries in the region. Early British assessments, such as those of John Macdonald Kinneir and Sir Frederick Goldsmid, highlighted Cyprus as essential for securing communication with India and deterring Russian expansion. These views echoed the broader “Great Game” dynamic in which Britain and Russia competed for influence across Asia,

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Hindistan Yolu İçin Önemi ve İngiliz Dış Politikasına Etkisi

particularly over access to and control of routes to India, considered Britain's imperial "jewel" and Achilles' heel.

The study emphasizes how India influenced nearly all aspects of British global strategy in the 19th century. Following the 1857 Sepoy Rebellion and the subsequent dissolution of the East India Company's rule, India came under direct Crown administration, intensifying British concerns over access routes. This heightened the importance of the Suez Canal and Egypt, as well as adjacent territories such as Cyprus, which could function as logistical hubs and forward defence points. The completion of the Suez Canal in 1869 and Britain's acquisition of controlling shares in 1875 transformed British strategic calculations, reducing reliance on Ottoman-controlled land routes and increasing interest in direct territorial control.

Britain's policy shift coincided with the Ottoman Empire's decline and Russia's growing influence after the 1877-78 Russo-Turkish War. The preliminary Treaty of San Stefano alarmed Britain, as it appeared to extend Russian influence into the Balkans and closer to critical Ottoman and British interests. In response, Britain sought to revise the treaty at the Congress of Berlin (1878) and secured an agreement with the Ottoman Empire (the Cyprus Convention) granting it administrative control over Cyprus. This arrangement allowed Britain to maintain a military presence while formally recognizing Ottoman sovereignty, mirroring Britain's evolving strategy of direct territorial control to secure imperial communications and trade.

The occupation of Cyprus marked a turning point in Anglo-Ottoman relations. While Britain had previously defended Ottoman territorial integrity as a buffer against Russian expansion, by the late 19th century London's focus shifted to controlling key points outright, prioritizing imperial logistics over Ottoman sovereignty. This shift was reinforced by Britain's intervention in Egypt in 1882, prompted by nationalist unrest and concerns over the security of the Suez Canal. Together, the acquisition of Cyprus and the occupation of Egypt ensured Britain's unchallenged control over the primary maritime route to India, diminishing the strategic necessity of defending Istanbul or the Straits.

The study relies primarily on British diplomatic records (BDOFA Confidential Prints) and complementary German archival sources (Die große Politik der europäischen Kabinette), supplemented by Ottoman archives and periodical press coverage, offering insights into British policy formulation, public opinion, and the shifting balance of power in the Eastern Mediterranean. Ultimately, the findings demonstrate that British actions in Cyprus and Egypt were not isolated events but integral components of a broader imperial strategy centred on India's defence, maritime supremacy, and secure access to colonial markets, revealing the enduring link between imperial security and territorial acquisitions during Britain's global ascendancy.